

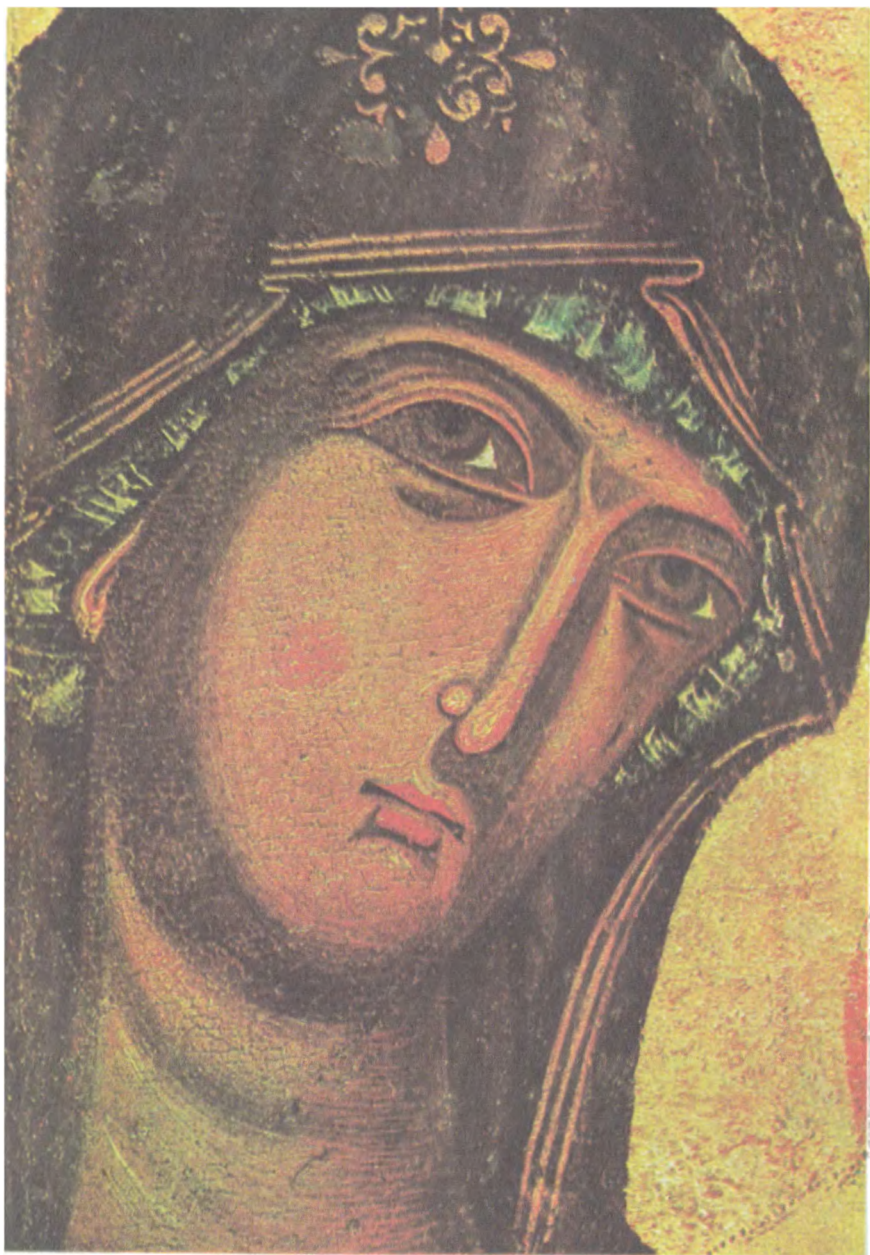
ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

ПРОФ. ОЛЕКСАНДЕР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ

СТАРОВИННІ ПАМ'ЯТКИ ВОЛИНІ

**Накладом
Товариства "Волинь" в Торонті
1975**

Марія матір Ісуса

ВОЛИНСЬКА БОГОМАТІР

(Деталь Луцької ікони з XIII-XV ст., намальована на Волині та її малярами. Оригінал зберігається в музеї в Києві. Джерело "Образотворче мистецтво". Київ, 1972, т. I, ст. 23-25).

MONUMENTS OF ANTIQUITY IN VOLHYNIA

By

Prof. Oleksander Tsynkalovs'kyj

Published by Volhyn' Association in Toronto

1975

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

ПРОФ. ОЛЕКСАНДЕР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ

СТАРОВИННІ ПАМ'ЯТКИ ВОЛИНІ

**Накладом
Товариства "Волинь" в Торонті
1975**

Праці
Товариства "Волинь" в Торонті
ч. 1

Д-р М. Бойко — головний редактор
Степан Радіон — мовний редактор
Іван Довгаль — координатор

Проф. Олександр Цинкаловський 1898-1974

До Ювілею 75-ліття трудящого життя та 55-ліття наукової праці на ниві археології й історії Волині та української науки взагалі.

ЗМІСТ

Д-р М. Бойко. Передмова

Проф. О. Цинкаловський: Світлини пам'яток Волині
(збірка автора)

Проф. О. Цинкаловський: З минулого "Волинської Землі":

а/ Великоморавська держава

б/ Червенські городи

в/ Великокняжа доба на Русі-Україні
Бібліографія джерельної літератури.

Ст. Радіон. Проф. Олександр Цинкаловський (профіль)

Д-р М. Бойко. Бібліографія наукових праць
проф. О. Цинкаловського, 1930-1974 рр.

Список жертводавців на ілюстрації до Словника Волині.

ПЕРЕДМОВА

Шлях цього видання про старовину Волині досить складний, а думка про його появу постала майже спонтанно в 1972 р.; перед тим з ніким про нього не було мови, отже, сталося так як постає багато нових задумів. Автор, впорядчики та видавці на віддалених різних континентах, проте їх щось спільне злучило для випуску цього видання, — про це я хочу й розповісти.

Складаючи бібліографії, періодики та історії Волині я мав дуже малу уяву, що вже було друковане на Волині та про Волинь рідно та іншими мовами. Мені було потрібно матеріалів і за моїм припущенням вони повинні були бути в першу чергу в бібліотеці Ягайлонського університету в Кракові, але як пізніше виявилось там нічого з україністики не зберігають. Писав до університету, як також і до проф. О. Цинкаловського, як видатного археолога Волині. Перший лист був висланий в грудні 1968 р., він довго блукзвся в дорозі від вищезгаданого університету нарешті дістався до Польського Археологічного Т-ва в Кракові й звідам знайомі передали до адресата. Першого листа польською мовою я одержав від проф. О. Цинкаловського 20.2.1969 р. зі згодою допомагати мені в праці над бібліографіями. Але при тому він згадав про дуже важну справу, — що він уже 30 років працює над історично-археологічним словником Волині.

В листі 21.11.1969 р. проф. О. Цинкаловський жалівся, що не має фінансової спроможності виготовити до цього словника ілюстрацій, яких повинно бути до 450 світлин, без цього, мовляв, словник буде неясним, неповним і недокладним. Я порозумівся, 11.12.1969 р. з п. Іваном Довгалем уповноваженим Т-ва "Волинь" в Торонті й ми вирішили перевести збірку на ту ціль. Список жертводавців укінці цієї праці показує зібрані пожертви, які уможливили виготовлення ілюстративного матеріалу.

В листуванні були натяки, щоб видавати того словника на американському континенті, але сам автор мав думку, як про це писав, видати його в "нашій столиці" (?), де до цього є належне друкарське обладнання. Нам здається, що те видавництво переглянуло ілюстративний матеріал і друк відхилило, або рішило залишити все, що мало церковні мотиви. На нашу думку вилучено найцінніше, бо стара церковна архітектура Волині як тажкож рідкісні пам'ятники, вже сьогодні в повній руїні. Довідавшись про лишок ілюстрацій-світлин, я просив автора словника прислати їх мені, щоб жертводавцям міг показати, що їх добра

воля не пішла намарно й коли ми не друкуємо словника, то будемо мати в себе якусь його, так би сказати, зневажену частину. Але як ми останньо довідалися ввесь рукопис цього словника автор передав до Українського Центру Студій при Гарвардському університеті в Америці. Значить в Європі його видрукувати було неможливим. Ось з таких мотивів спонтанно постав цей скромний альбум, можна сказати якоїсь частини духовної й церковної культури на Волині.

Але й сам автор приготував читачів зустріти появу його словника, бо в "Літописі Волині", т.10-11,1970, була поміщена стаття Антона Бужанського п.з. "Про історично-географічний словник Волині й Волинського Полісся" та в "Нашому Слові", Варшава, ч.16,1970, О. Цинкаловський писав статтю "Праця над історично-географічним і економічним словником Волині й Волинського Полісся". Але ті статті читачі скоро забули, вони не принесли таких наслідків, як моє листування з автором та рішення Т-ва "Волинь" в Торонті; вони лише занотовані в моїй праці "Волиніяна — матеріяли до бібліографії", 1973, ст.87, отже, вони не підуть у забуття, бо про них лишився слід у довідникові.

Як бачимо: "Слово - стріла", а вірніше кажучи — бумеранг, воно швидко облітає кругом та вертається на призначене місце, де йому слід бути. Й це Слово про Волинь світли поставило перед нами волинську старовину, країну дулібів, плем'я, що засіло між Дніпром і Бугом, а нащадки їх не поступилися Польщині, ані не присягали московським царям. Навпаки, ці нащадки в другій світовій війні започаткували створенням Подільської Січі у 1941 р. збройну боротьбу та поширили на всю Україну лави Української Повстанської Армії, до яких то лав УПА на початках прилучилося консервативне крило ОУН галицьких солідаристів, а відтак аж у половині 1943 р. включилося революційне крило ОУН, хоча на іншому підґрунті, але спільно стали не тільки на захист цінних пам'яток, а також твердо, із мечем у руках поставили вимогу: Воля Україні!

М. Бойко

З МИНУЛОГО ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Можливо ці світлини не були б належно зрозумілі, коли б їх не попередити вступною статтею про минуле Волині. За встановленими теоріями Волинь вважається за колиску слов'янства, звідки пішло розселення на всі сторони, а головню на Південь України. Звідси й на Волині дуже багата археологія, й можна сказати, що вся її історія спочиває під землею, ще вповні не виявлена, не вивчена, не досліджена. Писані пам'ятки погинули в частих війнах, ворожих нападах, частина їх вивезена до чужих архівів, а на місці залишилося небагато. Крім цього старовина Волині тепер зовсім не досліджується й так було віддавна, бо за імперської Росії до 1917 р. Волинь належала до "западно-східного краю", а за Польщі до "диких піль", або "кресів східних", отже, тією волостю України належно ніхто не цікавився. Тепер відхиляти заслону минулого країни дуже тяжко, але слід робити всі зусилля, щоб зберегти все те, що ми маємо по своїх приватних збірках, або видати все те, що наші дослідники до тепер змогли зібрати.

а). Великоморавська держава

Першою державною організацією слов'ян була Великоморавська держава, а її творцем вважають одного з племінних моравських князів Моймира, що в 830 р. об'єднав слов'янські племена, які проживали в доріччю ріки Дуї і Морави. Його держава не була вповні незалежною, бо признавала над собою владу франконських королів.

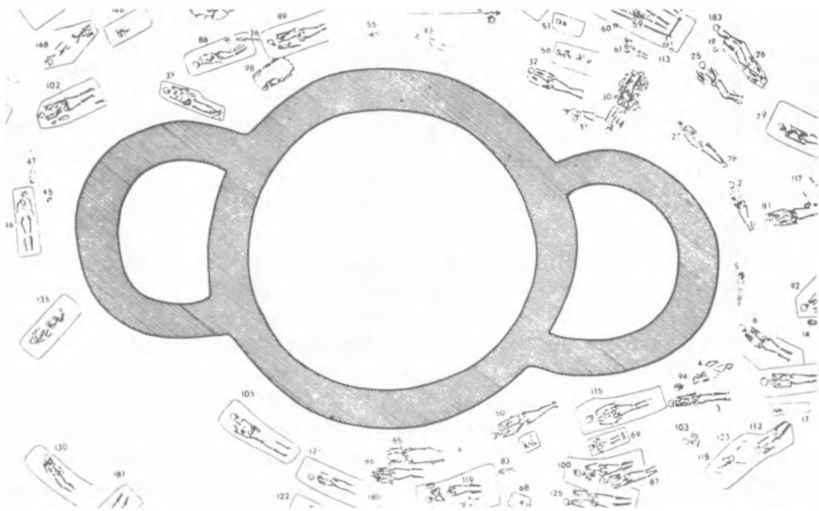
Між 833-836 рр. підбив Моймир місцевого князя морав'ян Прибину, а його край прилучив до своєї держави, таким чином приєднав землі Словані, що сусідували з Білими Хорватами, на північному сході, на північному заході з тодішньою Польщею, а на заході з Чехією. Але Моймир у 846 р. помер, а його державу унаследив Ростислав, що продовжував політику свого попередника. Після цілковитого опанування землі Моймира, Ростислав почав успішну боротьбу з німецьким королем Людивиком, спустошив німецькі граничні землі й замки, а також забрав їх землі над Дунаєм і Тисою. Таким чином Моравія опанувала всі сусідні землі й почала граничити з Болгарією, а Болгарія з Грецією, звідки тоді приходили місіонери до різних народів. Тоді візантійським царем був Михайл III.

Отже, опираючись німецьким гарнізонам, що постійно нападали на слов'ян, кн. Ростислав у 862 р. просив царя Михаї-

ла III прислати до Моравії проповідників, що знають слов'янську мову з метою перекладу Святого Письма на мову слов'янську, а також відправляли б цією мовою богослуження, спочатку по городах, а пізніше й по менших оселях його держави. Ростиславові залежало на прихильності Греції, як тоді сильної держави, як також самого духовенства до Великоморавської держави й слов'янського народу.

Цісар Михаїл III доручив цю велику апостольську місію двом ченцям-братам Костянтину і Методію, що були греками і походили з Салонік і добре знали слов'янську мову. Брати Костянтин і Методій прибули до держави Ростислава у 863 р. і тут з повною силою забралися до організації, а головню до перекладів Святого Письма та богослужбових книг. Вони звернули свою увагу на організацію церковних громад, будову церков та монастирів. Втішакчись великою прихильністю і любов'ю місцевого населення, досить в скорому часі постали численні церкви, спершу в Велиграді і Микульчицях, а згодом на віддалених землях вислян над Вислою, Білі Хорвати над горішнім Дністром і Сяном, а також в країні т.зв. Червєнських городів над річкою Бугом, аж до ріки Стиру. В 869 р. помер при виїзді до Риму молодший брат Методія Костянтин, тоді сам Методій з великою відданістю й за допомогою численних учеників провадив дальше місію працю. Але до того часу обидва брати вже були переклали Святе Письмо та потрібні богослужбові книги з грецької мови на слов'янську, що потім стала в нас церковною мовою, бо в народі розвивалася друга мова, можна сказати рідна національна.

Брати просвітителі слов'ян знали, що на північ від болгарської границі є розлогий край слов'янських племен й заздалегідь приготували вибраних місцевих людей для проповіді нової християнської віри. Там же на місці вони за короткий час змогли побудувати багато церков, головню в більших поселеннях, як Велиграді, Микульчицях, Погансьому, Девині, Ністрі, Гравищу, Оломовці, Оразі та інших містах. У 870 р. Методій отримав титул архієпископа, а його єпархія вже складалася зо значної кількості християн та церковних будівель. Спочатку церковні будівлі були лише двох типів: 1) Малі муровані церковці, квадратів з одною апсидою (півкругле склепіння, арка, звичайню прикрита півкуполом, іноді многокутна) і 2) Округлі, т. зв. ротондові церкви без прибудівок, переважно будовані з т. зв. "дикого каменя" злученого вапняною заміссю (цегляною кладкою). Згодом до круглої будови церков почали додавати, одну або навіть дві апсиди. Це були переважно муровані церкви, а про дерев'яне будівництво церков на землях Моравської держави не маємо ніяких відомостей. Може тому, що тамошні околиці були багаті на камінь і вапно, а дерево не надавалося на заокруглені будови.

Оселя Микульчиці на Моравах. Найстарший тип трьохподільної, мурованої церкви, прототип трьохподільної української дерев'яної найстаршої церкви з XVI ст. Захована до 1933 року в селі Суходолах

При археологічних і архітектонічних дослідках можна зроби́ти припущення, що округлі ротондові церкви, напр., в Микульчицях дали початок трьохподільним дерев'яним церквам поширеним по всій Україні.

а). Червенські городи

Південнозахідні слов'янські племена, що заселявали Підкарпаття, Волинь, Поділля, Полісся і Карпатські долини, після великих спустошень під час мандрівки народів, проклали собі шлях до Дунаю та Чорного моря і тут вони зіткнулися з Візантією. Тоді тут були Уличі й Тіверці, а в горах Білі Хорвати, яких оселі доходили до самого Чорного моря. Дуже правдоподібно, що вищезазвані племена зіткнулися вже в IX-X ст. з грецькими чорноморськими колоністами і підпадали під їх культурний вплив, а особливо християнства. Слов'янські племена знали про Візантію й якась частина з них, як купці, чи як полонені могла бути християнами. Археологічні пам'ятники Поділля, Галичини

і Волині, знайдені на старих городищах, оселях, монастирищах і церквиськах, як візантійські монети, хрести-енколпіони та інші предмети культу свідчать про давні й постійні взаємовідносини між Візантією й слов'янськими краями, особливо на Підкарпатті й Волині ще з IX-X ст.

Городища старої Волині зі своїм прастарим ладом в дельті річки Буга доживали з ті часи останньої декади середньовіччя, а на їх місце прийшли "Червенські городи", про які "Повість временних літ" подає вперше певну історичну вістку. Логічно можна думати, що ця перша городова політична організація складалася зі союзу багатьох городів (тепер городищ), а назву свою одержала від її столиці — города Чермна, або Червня над допливом р. Буга — Гучвою.

Київський літопис під 981 р. подає наступне: "В літо 648⁹ іде Володимир (Великий) к Ляхам і заня гради їх Перемишль, Червень і інші гради іже суть до сего дня под Русею". По кількох роках київський князь після свого охрищення вже як християнин знову з'являється над Бугом, ідучи війною проти племені Білих Хорватів, що заселявали Підкарпаття. В цім для нас є найцікавішим те, що кн. Володимир Великий провадив зі собою двох єпископів, мабуть, з метою посадити їх на місцеві єпископії. Це частковс вказує, що в цих Червенських городах, а особливо в Червені вже існувало християнство, ще перед Володимиром. Але конкретних даних ми не мали до половини XIX ст.; тільки докладні археологічні досліди на Моравах, в Польщі, на Волині, в Перемишлі, Чермні й в Володимирі на Волині, дозволили вкинути промінь світла на минуле Червенських городів.

Великі простори над річкою Гучвою і Бугом переважно покриті чорноземом, що віддавна були заселені племенами Дулібів і Бужан, вони заселявали простір аж до річки Стиру, про що тут свідчить велика кількість масивних городищ, будованих за потребою того часу. В долині річок Бугу, Гучви, Лугу, Полтви і Сяну є їх там понад сто. Власне на цих просторах десь IX-X ст. постали Червенські городи. Від заходу натуральною етнографічною границею була долина річки Вепр і Розточчя, де починалися землі польських племен. Столицею цього простору й багатого краю, як згадували ми перед тим був город Червень над р. Гучвою, якого велитенські городища знаходяться на ґрунтах сіл Чермна і Вакієва.

До Союзу Червенських городів належали: Перемишль над Сяном, Звенигород, Белз, Холм, Грабонець, Сутейськ, Володимир, Луцьк. Границя польських племен доходила до города Сутейська над р. Поромом. Дотеперішні тільки поверховні археологічні розкопки і спостереження Чермна і Ванієва промовляли за тим, що власне тут був старий город столиця Червенських городів — Чермно. Пороблені під час тих археологічних дослідів авійознимки виявили, що не дуже глибоко знаходяться му-

ровані фундаменти і частини стін загадкових будівель (правдоподібно церков).

В околицях Червенського городища назви тих старих урочищ такі: “Манастир”, “Чорноземка”, “Черванець”, а на самому городищі місцеві старі люди показують т.зв. “Золоту гірку”, де під час поверхових розкопів знову натраплено на сліди мурованих фундаментів. Навколо городища Чермна в напрямку містечка Тишівці і Переспі простягаються недосліджені земляні фортифікації. Було то велике місто, що репрезентувало, як на ті часи, величезну державну організацію від Сяну аж до річки Стиру. Про це свідчить т.зв. документ празького єпископа з 1086 р. опертий на даних про теренове підпорядкування далеко ще перед датою до X ст.

Безнастанні війни спричинилися до того, що Червенські городи опершу звільнилися від впливів моравського єпископа, а пізніше й кн. Володимира Великого, відійшли до Польщі в 981 р.

Князь Володимир Великий свої права до Червенських городів оправдував тим, що одна з його жінок була дочкою чеського князя — “чехинею”. Ясно, що це випливало з тих часів, коли Червень належав до Великоморавської держави.

Не довго Червенські землі мали тривалий спокій, бо польський король Болеслав Хоробрий, підтримуючи свого зятя кн. Святополка, в боротьбі за Київський престіл, вирушив на Київ, а повертаючись знову зайняв Червенські городи; так було кілька літ, аж київський кн. Ярослав Мудрий знову зайняв Червень та інші городи.

Столиця Червенських городів Чермно над річкою Гучвою, де виявлено будівлі старих мурованих церков з X-XI ст.
З досліджень О. Цинкаловського

Період між XI-XIV ст. були для Червеня та його союзних городів періодом поступового занепаду, бо під час розросту Волинсько-Галицької держави, його місце й ролю перейняли такі городи, як Володимир, Галич та Холм.

З часом епархія Методія почала охоплювати більші обшари земель, закладаючи там нові християнські громади і церкви. Крім церков відомих нам на терені великоморавських городів розкопані й досліджені були чехословацькими археологами муровані церкви в Градцю, в Страхотанному Райгородку, у Старому Замку на Лішці, Оломувці в Микулчицях і інших місцевостях. Усі вони підлягали єпископській владі Методія. З бігом часу його влада поширилася на пограничні землі, що віддавна були заселені північнозахідними і підкарпатськими племенами. Так що ще перед приходом влади князів ті племена підлягали церковній юрисдикції Методія. До таких відомих нам слов'янських племен належали ті, що осіли над Вислою — висляни, над Дністром — Білі Хорвати, аж до границі Словачії, а також на ті часи велика і сильна організація Союз Червенських Городів, до яких належали такі городи: Перемишль, Сутейськ, Чермню, Волинь над Бугом і Володимир (назва пізніша) над річкою Лугом. Звенигород та можливо такі прастарі городи як Белз, Холм і Грабовець.

На захід від Перемишля, над річкою Вислокою, аж до самого Санча колись розтягалася непрохідна пуща, яка доходила аж до Ряшова. В IX-X ст. місійна праця учеників Методія з огляду на густі непрохідні ліси була дуже утруднена й докладніших історичних відомостей з тих теренів не маємо. Єдиним певним джерелом про поширення місійної праці учеників Методія на надвислянських землях серед племен, що осіли над Вислою є праця “Житіє Св. Методія архієпископа моравського” написана кимось з його близьких співпрацівників. Отож в цьому “Житті” автор описує свої враження з місійної праці й подає: “Методій мав дар пророчий і багато сповнилося з його пророцтв, з яких одно, або два згадаємо: Поганський князь дуже міцний сидів у Вислі і глумився над християнами і шкоди і кривди їм творив. Пославши (Методій) до нього казав йому сказати: Добре би було сину щоб добровільно охрестився на своїй землі, бо інакше будеш взятий до неволі і змушений прийняти хрест на чужій землі. Попом’ятаєш моє слово...”

І так сталося. Як виходить із “Життя”, вислянського князя, мабуть охрищено в Моравії, певдовзі переслідування християн в цім краю припинилося й почато над Вислою будову церков. Як у Кракові й у Володівці над Нідою, де, правдоподібно, була столиця князя вислян Мешка.

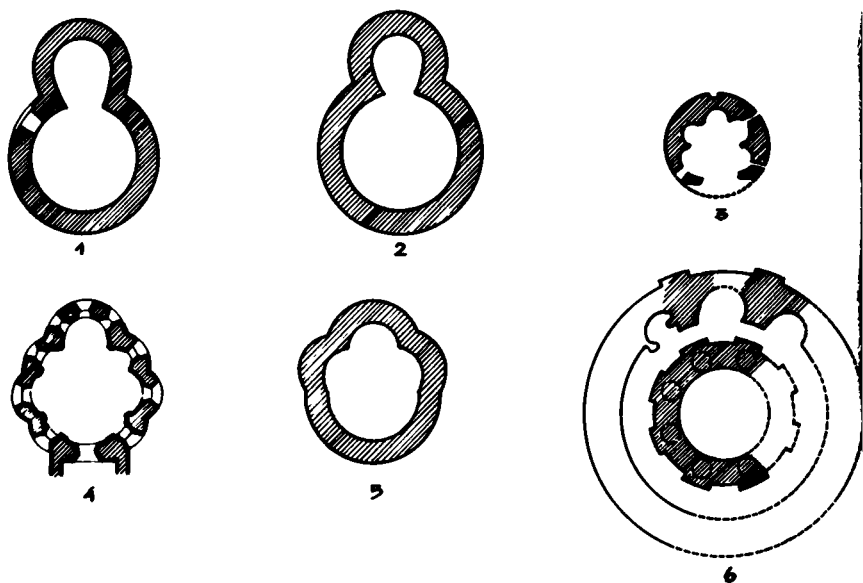
Місійна акція одночасно з Моравією поширилася й на Словачію й на найближчі землі над Сяном і Дністром та дальше аж до річки Бугу на терен бужан і волинян засвоюючи собі наз-

ви “Червенських городів”, яких минуле на протязі IX-X ст. не пояснюють нам докладно ані літописи, ані хроніки. Відомо тільки одне, що претендентом до цього краю став Київський князь Володимир Великий, що заложив місто на західному березі Буга й назвав його своїм іменем — Володимиром. “В літо 6489 (981) іде Володимир к Ляхом і заня гради їх: Перемишль, Червень і інші гради, іже суть до сегодні под Русью”. При цьому треба пригадати, що в тому ж році (981) сам князь був ще язичником і тільки 12 літ, як про це згадує літопис: “В літо 6500 (992) ходив Володимир на Хорвати”, а мета цього була — поставити двох своїх і залежних від нього єпископів. Чи вдався йому той похід на Підкарпаття, літопис нічого не згадує. Отже, поважне літописне джерело не вносить нічого нового, або певного до нашої найстаршої церкви на терені Червенських городів.

Ще перед першою світовою війною польські та київські археологи розпочали археологічні дослідження на терені Галичини, а другі на терені Волині і Червенських городів в доріччю Висли і Сяну. Також у 1958 р. відкрито найстарший пам'ятник романської архітектури в м. Висловці над річкою Нідою. Там відкопано невеличку будівлю, стиль якої спостерігається й який знаходимо на терені Великоморавського князівства. Цю будівлю за стилем й розміром можна зарахувати до IX ст. до часів Св. Методія. На наших теренах відкрито подібну такого самого розміру й форми будівлю, яка перед тим ніким і ніколи не була досліджена, особливо археологами. В Печерському Патерикові нашого літописа є згадка про цю церкву віднотована під 1018 р. названа як стара, або “Старий монастир”.

Плян і розміри квадратної церкви як у Велеграді на Моравках, а також у польській Висловці й у Зимні під Володимиром на Волині собі тотожні — це прототипи методієвської церкви IX ст. і на Моравській єпархії, де крім такого типу будівель у кінці IX ст. і на початку X-го з'являється новий тип т. зв. “ротонда”, або форма круглої церкви. На цей тип священної саакраментальної будівлі натраплено в Зорянах, в Перемишлі (дві), у Володимирі на Федорівці й Михайлівщині, а також, правдоподібно, на городищі Чермні над р. Гучвою в Галичі, а також у старих урочищах, що мають часто назви “ротонди”. Тип ротондової церкви пізніше було прийнято на всій території Червенських городів у ранньому середньовіччю, й на протязі кількох століть ротондовий тип перетривав аж до татарського погрому наших земель. А після цього розвивався під впливом західної архітектури і створив оригінальний еkleктичний тип церкви спершу під впливами Візантії, а потім Західної Європи, небо, поєднуював у собі східні й західні впливи.

Скупчення такого типу церков виявлено в урочищі Михайлівщина, в центрі самого міста Володимира. Історичних відомо-

Ротондові церкви на Червенських городах і у Володимирі

1. Перемишль. Замок. 2. Перемишль. Кафедра. 3. Згоряни Галичина-Закарпаття. 4. Володимир. Михайловець, Васильовська Церква. 5. Галич. Розкопки Я. Пастернака. 6. Михайлівщина. Правдоподібно є то гробовець кн. Анни з XII-XIII ст. Розкопки проф. Каргера в 1958 р. Поділка 10 м.

стей про ці архаїчні церкви ми майже не маємо й великий поступ в цій ділянці завдячуємо археології, яка останньо досягла ревелюційних успіхів, як на Волині так і в Галичині. Надзвичайно важливе відкриття зроблено на перемишлянському городищі, де відкрито три західні стіни замку, що був побудований на старім городищі кн. Перемишлідів; там знайдено фундаменти округлої-ротондової будівлі-церкви зложеної з брил місцевого дикого каменя. Під час розкопів виявилось, що це спідня частина з апсидою від східньої сторони. Камінні брили були зложені й споєні цегляною кладкою, що вживалася в будівлі IX-X ст. Перемишлянська ротонда відзначається великим розміром і має в своїй культурній верстві кераміку та інші злами твердого матеріалу. Такі ж археологічні знахідки є також властиві для Моравії. З північної сторони церква-ротонда прилягає до чотирикутної мурованої будівлі, що могла бути княжою палатою, або монастирським будинком, необхідним для місійної праці.

На північ від згаданої церкви-ротонди, під валом городища відкрито могили, в них 7 трун збудованих із дубових грубих брусів, кераміку і мідяні хрести-енкологіони, які можна припускати, що походять з X-XII ст. На північному схилі замкової гори в напрямку міського торговища, під готицьким римо-католицьким кафедральним костельом під час археологічно-техтонічних дослідів знайдено фундаменти ще другої ротондової церкви з того ж періоду. Дослідження камінних фундаментів і решток стін показує, що друга перемишлянська ротонда була дещо меншою від церкви-ротонди, зате мала значно грубші та нищі стіни, що на ті часи було необхідним для оборони перед юрогами.

Була ще друга ротондова церква в Перемишлі з часів першод побудовою кн. перемишлянським Володимиром Ростиславичем великої церкви, руїни якої зберігалися ще до 1910-11 років

На підмоклых сіножатах річки Гучви в притоці р. Бугу, недалеко від сіл Чермна і Вакієва знаходилося старе городище, яке місцеве населення називало — "Замчище". Це городище має понад 300 метрів обводу, а зверху за валами має заглиблену площу понад 100 метрів завдовжки і 70 м. ширини. Від півночі виразно видно широкий в'їзд; на підгородді такі урочища: Черемленський ліс, Золота гірка, Золотий тик, Бабина могила. А на полях багато курганів і могил. Оце все, що залишилося від столиці Червенських городів — Червеня. Вищенаведені шкєни урочищ відомі нам з історичної літератури про цей край, яка в нас, щоправда дуже убога, тому ми даліше хочемо зупинитися над минулим його.

Червень це була столиця Червенських городів, що в IX-X ст. дійшли до високого культурного й економічного рівня як на ті часи; система міст, які були об'єднані в Союз го-

родів, представляючи собою одну цілість і котрі, що є певне, підпали під впливи християнства поширеного там учениками Методія, про що свідчать старі археологічні пам'ятки, як церкви, монастирі, духовенство, а тим самим вищий рівень культури й знання. Багато наших і чужих істориків, етнографів і археологів відвідували червенське городище; багато з них снували свої наукові гіпотези і різні припущення, але ніхто з них там не робив археологічних розкопів. Про існування в столиці червенських городів міста Чермна маємо праці нашого історика А. Петрушевича: "Краткое историческое извѣстія о введеніи христіанства въ Прикарпатскихъ странахъ". Львів, 1882. І старий документ володимирської єпископії єп. Льва Кішки "In antiqua charta eu gradu et ordina Recensentur episcopi Wladimiriensis: 1. Joanes, 2. Antonius, 3. Anythi, 4. Kordius, 5. Nilius, та врешті — Stepanus". З того бачимо, що єпископ Степан поставлений Володимиром Великим був на Червенських городах шостим з черги єпископом. Залишається з'ясувати, де була єпископська резиденція попередніх єпископів. Можна робити зовсім логічне припущення на основі тодішньої величі городища та інших Червенських городів, що йому в ті часи підлягали, єпископською резиденцією був Червень.

В 1887 р. недалеко Чермна, над річкою Лугом почалися перші на Західній Волині археологічні розкопи професора Київського університету Володимира Антоновича і проф. Прахова. Перша праця почалася в урочищі "Стара Катедра", на передмісті Федоровець. Мета розкопів була знайти найстаршу церкву збудовану кн. Володимиром Великим, як першу катедру Волині та віднайти реліквії також першого знаного нашої історії єпископа Степана. В згаданім урочищі В. Антонович і Прахов відкопали трьохнаву будівлю грецького стилю Св. Дмитрія, збудовану десь 1272-1286 рр. Стіни тієї церкви були зложені з тонких квадратних цегел, зв'язаних мулярською цегляною кладкою з домішкою товченої цегли рожевої краски. Відомості та вислід тих розкопів подано в 1887 р. п. з. "Археологическіе изслѣдованія в г. Владимире Волынском и его окрестностяхъ", Київская Старина, 1887, т. XVII ст. 48.

Там же читаємо, що при розкопуванні східньої стіни знайдено під фундаментами трьохнаву будівлю церкви, а під нею ще старшу споруду, фундамент якої не мав нічого спільного з трьохнавою церквою. Цей спідній фундамент був збудований півкругом (ротондовий), що продовжувався поза фундаментами трьохнавної церкви Св. Дмитрія. Фундамент був зложений з брил міцної скам'яної крейди, а його мулярська цегляна кладка зовсім вивітрилася, так що брили обовідно від себе відлялися. Крім того, знайдено багато кахель, а в східній частині, де був вівтар знайдено плоску квадратну кахлю з горельєфом чаші і літер І. N. Ц. І. В уривчастих крейдяних узбіччях

рiчки Луга натраплено на заваленi печери, аналогiчнi до печер в с. Зимне. Все це промовляє про те, що на передмiсттю Володимира в урочищi Федоровець, або "Стара Катедра" було двi церкви, одна Св. Дмитрiя з XIII ст., про яку згадує Іпатський лiтопис, а друга тут же з круглими фундаментами т. зв. "Стара Катедра", що була тут побудована, правдоподiбно, IX-X ст. Вона ж була резиденцiєю кiлькох єпископiв методiївської доби. В околицi м. Володимира на пiвдень над р. Лугом над старим городищем з VII вiку була розлога слов'янська оселя, а також в с. Зимне та його околицях. На протязi XIX ст. аж до теперiшнього часу там знайдено багато керамiки, залiзного знаряддя, зброї, хрестiв, енколонiв та iнших пам'яток VI-X вв. Всi знайдки з розкопiв доказують, що с. Зимне належить до перших слов'янських передхристиянських осель на Волини.

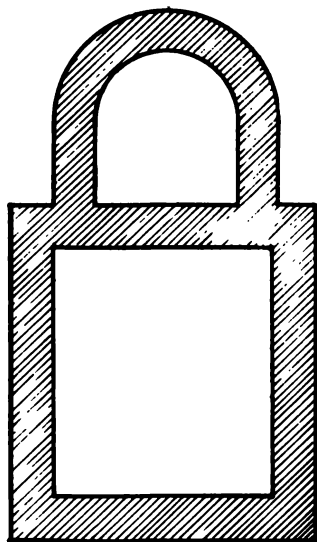
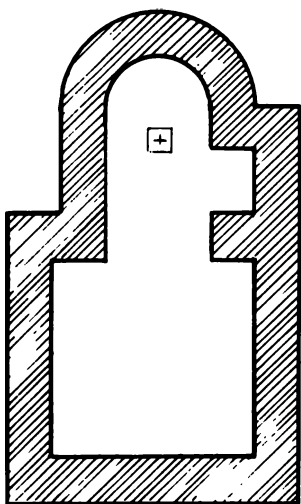
Отож не дивно, що наш найстарший "Лiтопис Времених Лiт" подає найдавшу згадку про церкву i монастир на Святiй Горi ще у 1018 р., коли лицар великого князя Ярослава по битвi з Болеславом Хоробрим знаходить собі притулок i приймає схизму. У цiй самiй "Повiстi минулих днiв" у Печерському патериковi знову згадується монастир у Зимнiм на Святiй Горi, що у 1074 р. помер там, недiйшовши до Володимира, iгумен Києво-Печерської Лаври Варлаам.

Археологiчнi дослiди вiд кiнця XIX ст. переведенi на поверхню Зимна виявили пам'ятки археологiчно-церковного характеру: печери, хрести, особливо на тих мiсцях, де були колись церкви. Але поважних розкопiв нiхто й нiколи тут не переводив; все що зроблено дотепер, було не ґрунтовне, поверхове, що нiколи не дає повнiшого образу про минуле.

З мiсцевих оповiдань i легенд довидуємося, що найстаршим пам'ятником вважають там побудовану вiд непам'ятних часiв маленьку церквочку Св. Тройци i муровану будiвлю названу мiсцевими людьми "теремом". Церкву зв'язують з бувшим тут монастирем на Божiй Горi. Докладнiшi дослiди й порiвняння найстарших церковно-архiтектурних об'єктiв на теренi Моравiї, Польщi дали можливiсть шляхом порiвняння довести про iснування пiсля ротондових, квадратних церков з одною апсидою, невеликого розмiру, виявленi пiд час розкопiв у Велеградi на Моравах i у Вислоцi над рiчкою Нiдою. Припускають, що цей тип церков належить до кiнця IX i початку X ст.

Маючи наглядно розмiри та пляни старинних церков приходимо до висновку, що наша Святотройцька церквочка в с. Зимне була основана у вищезгаданiм перiодi нашої iсторiї. На протязi вiкiв вона була перебудована, реставрована, але свою архаїчну основу задержала дотепер. Без поважнiших археологiчних розкопiв тяжко розв'язувати захмарене минуле.

На цiм кiнчаємо перегляд ротондових та квадратних церков, що ми їх відкрили завдяки доказам археологiї на теренi Червeнських городiв у IX-X вiках.

1. с. Зимно під Володимиром. Церква Св. Тройці
Літописна згадка 1018 рік, при ній монастир

2. Велеград на Моравах.

Фундаменти церкви IX ст. Розкопи археолога Грубого.
Аналогія у Вислоці, розкопи д-р Вартоловської

в). Великокняжа доба на Русі-Україні

В часах володіння на Волині й у Галичині князів з роду Рюриковичів, а пізніше Романовичів Київ був столицею розлогої й могутньої держави, а також адміністративним, релігійним і культурним центром. Тільки у самому Києві та його пригородах за панування перших князів Володимира, Ярослава, Ізяслава та інших було багато церков і монастирів. За відомостями літописців ("Повість Временних Літ") в Києві було збудовано "Десятинну Церкву" ще в 991-996 роках, цю церкву називали також Богородичною. Спочатку церква була дерев'яна, яка недовзі згоріла. В 988 р. була Святоюрська Церква, а в 1017 р. ще була одна церква в центрі столиці, доля якої нам маловідома. В 1037 р. кн. Ярослав Мудрий збудував велику муровану церкву Св. Софії, при якій також був монастир Св. Юрія. В тому часі той же князь збудував Благовіщенську церкву в "Золотих Воротах" у мережі оборонних фортифікацій города.

Крім Свято-Юрївського монастиря у Києві були монастирі, а при них церкви: Ірининський, Дмитріївський, Миколаївський,

Семенівський, Михайлівський, Печерський, Андріївський, або Янчин монастир, Михайлівський — Золотоверхий, Богородичний — Кловський, монастир Св. Іоанна, Пирогоський монастир Св. Богородиці, Кирилівський — Спаський на Берестові, а також церкви: Св. Василя на Поділлі та інші. Очевидно, що при кожному монастиреві була одна, або й дві церкви. В цій самій добі, крім церков і монастирів у самому Києві були церкви по більших і менших городах Русі-України, що тут згадуємо тільки деякі, а саме: у Переяславі, Чернігові, Турові, Галичі (8 церков), Шумську, Луцькому, Овручі, Перемишлі (8 церков), Бересті, Пинську, Новгороді (Новгородку) на Поліссі, в Городні, в кожному городі 2-3 церкви. В деяких городах, як напр., у Володимирі на Волині було понад 10 мурованих церков, в Перемишлі 4 церкви (з них дві ротонди); у столиці Червеньських городів Чермні (тепер городище над річкою Гучвою) 4, або 5 церков. В деяких вищезгаданих церквах резидували єпископи, або навіть митрополити, а у підземеллях ховано князів-фундаторів та їх родини. Всі ці церкви, або більша їх частина були будовані майстрами з Візантії й їх будови відзначалися монументальністю й особливою красою. Були то переважно церкви трьохнавні, рожевого кольору з квадратової цегли т.зв. "плінфи". Тільки в Києві й Галичі знаходимо п'ятинавні церкви, як напр. Десятинна церква й Собор Св. Софії в Києві, а також і у Галичі.

Тодішні монументальні церковні будови були місцем спочинку князів та їх родин, також єпископів і митрополитів. Їх ще називають "Емпоровими" (грецьке слово, що означає галерея по боках церкви, де під час служби стояли князі та їх родини). З лівої північної сторони під мурами церкви ховали князів у саркофагах. Місце спочинку єпископів і митрополитів знаходимо, звичайно, під престолами в "абсиді" церкви. Усі ці монументальні будівлі не витримували татарських нападів в 1241 і 1260 рр., були зовсім поруйновані татарами й не змогли оборонити маси людей, які зібралися туди на захист від ворожого нападу. Про це так подає "Іпатський літопис" з 1241 р. "Розійшлася вістка, що татари зруйнували оборонні стіни і вежі Володимира, вдерлися до церков і княжих палат. Поруїнували Володимир та продовжували свій похід на захід, нищили по дорозі такі міста, як Галич, Червень, Перемишль, Звенигород та інші міста й села забираючи людей у полон". З усіх волинських міст татари не змогли здобути Крем'янець, замок якого знаходився на стрімкій горі (на замковій горі вже тоді була невелика церква Св. Миколая).

1261 р. татари повторили напад на Волинь. Знищили вони тоді, як переказує цей же літопис, багато відбудованих міст та змусили волинських князів знести всі укріплення. Населення, як каже літописець "ізбі нещадя", так що не зостався у Володимирі ні один живим, а катедральна церква Св. Богородиці

“юполнена трупям і тілесами мертвих”. Після спустошення Володимира прийшла черга й на столицю Галичини — Галич та на всі його дерев'яні та муровані церкви по містах і селах. Весь край обернено в руїну, а населення було сильно винищене, деякі недобитки ховалися в лушча та непрохідних болотах. Однак мудра політика кн. Данила Романовича та інших князів Волині й Галичини допомогла швидко відбудувувати свій край, городи, міста, церкви, хоч загроза татарських нападів повторювалася майже що 2-3 роки. У тодішніх війнах все майно руйнувалося, людей вбивали або забирали здорових в полон.

Ці часті напади змусили кн. Данила перенести столицю до Холма, на старе городище Червенських городів, що було на малодоступній горі, що й до сьогодні називається “Данилова гірка”. Кн. Данило почав збирати розпорошених воявників, майстрів, будівельників й всіх направляв до Холма. Як каже “Іпатський літопис” “дні й ночі приходили з різних сторін і країв майстри, зі зруйнованої Наддніпрянини, з Польщі й з Німеччини та оселювалися в околицях Холма”. Побудував тоді кн. Данило велику чудову церкву Св. Івана (Іоана) Золотоустого, архітектура якої в нічім не поступалася будованим раніше церквам грецькими майстрами. Нові майстри зібрані переважно зі західної, південної й північної Європи внесли нові архітектурні зразки, як арки, колони, різьби, фігури, вітражі з різьбленими одвірками. З далекого зруйнованого Києва велів кн. Данило привезти “водяним шляхом” по ріці Прип'яті церковні дзвони, образи та інші церковні утвори. Коли церква Св. Івана в Холмі вже була викінчена, наказав кн. Данило прикрасити її куполи золотими зірками.

“Іпатський літопис” подає, що нова церква небагато різнилася від попередніх традиційних будов і уявляла собою новий стиль церковної будівлі з овоєрідною архітектурою великою мірою та впливом заходу. Але недовго пробула ця надзвичайна, священна, сакральна архітектурна пам'ятка, бо в 1259 р. згоріла. На її місці кн. Данило побудував нову церкву Св. Богородиці та прикрасив її різними різьбами своїх майстрів. Але й ця церква довго не зберегла свого первісного стилю й була багато разів перероблювана вдовго різним політичним і канонічним зверхникам. В підвалах холмської катедральної церкви спочивають тлінні останки її фундатора волинсько-галицького князя Данила Романовича та князів споріднених родів Волинської й Холмської земель. Наслідком змін у тогочасній нашій історії велика Волинсько-Галицька держава почала поступово підупадати, а її столиця — Володимир була перенесена до Луцька. Після влади князів Романовичів Волинь підпала під впливи литовських князів Гедиміновичів. Вони на Волині в оточенні місцевих князів і бояр та земель вищих верств прийняли православ'я й вповні засимілювалися. Те потім привело до постання одного

державно-політичного організму, що відомий в нашій історії під назвою Волинська Земля.

Ці зміни мали великий вплив на церковну й світську архітектуру. Поволі почав проникати готицький стиль, особливо в будівлях оборонного значення, як замки в Луцьку, Зимнім, Тайкурах, Клевані, Крем'янці та інші. По смерті останнього волинського князя Юрія II, столицю Волинської Землі перенесено до Луцька, де син Гедеміна кн. Любарт одружився з Бушою, дочкою володимирського кн. Андрія, перебрав державну владу та енергійно взявся до відбудови й оборони своєї держави. Будучи поганином кн. Любарт перед одруженням прийняв християнство з ім'ям Дмитра. Володів він на Волині понад сорок літ і не тільки вдержав державу Волинської землі, але поширив її на захід, а на південно-східнім кордоні оснував город Любар. Великою його заслугою була відбудова луцького замку та побудова, а вірніше відновлення катедрального собору Івана Богослова (на Замку) й будова церкви в середмісті на честь свого патрона Дмитра.

Побудова кн. Любартом луцького замку, який постійно добудовували та перебудовували його наступники Витовт і Свидригайло поступово надали замкові вигляду мішанини старого стилю опертого на візантійських взірцях з місцевими запозиченнями архаїчних прототипів та з готицьким стилем, що панував тоді на заході. Вплив цих стилів спостерігаємо не тільки в будівництві, але й в предметах щоденного вжитку, тисьмі, зброї та в малярстві. Крім церкви Св. Івана Богослова, що стояла на майдані замку до XIX ст. збереглися архітектурні пам'ятки з XIV-XV ст. в місці Кодні над р. Бугом, у Судківцях на Поділлі, що її у 1530 р. збудував Павло Сапіга.

Найбільшою церковною будівлею того історичного періоду є Успенська церква в с. Зимне коло Володимира побудована у 1495 р. кн. Олександром Чарторийським. Крім цієї оборонної церкви, що стояла на майдані побіч мурованого замку у Зимнім була ще одна церква Св. Памфутія, або Миколаївська оточена мурами. Той же князь побудував на замковій горі церкву Св. Миколая, про яку ніде не має згадки, від якої залишилися тільки фундаменти з характеристичної для того часу цегли "пальцівки" (XV ст.). Правдоподібно це була лише замкова каплиця. Археологічні дослідження виявили на території Волині наявність готицької цегли "пальцівки" в кількох місцях. Наглядним прикладом може бути столиця кн. Острозьких — Остріг, про який згадують літописи під 1100 роком, як власність кн. Давида Ігоровича. В XII ст. Остріг увійшов у склад Волинсько-Галицької держави, а в кінці XIV ст. належав до кн. Острозьких, протоластом був кн. Данило.

За часів панування на Волині литовських князів Любарта та його сина, а особливо кн. Федора та інших князів, як Острозь-

ких, Чарторійських, Четвертинських, Корецьких, Заславських, Сангушків, Вишневецьких, Доруцьких, Дубровицьких, а також відомих й заможних волинських дворян, як Загоровських, Сімашків, Кердів, Борзобагатих, Киселів та багато інших були фундаторами церков і монастирів. Були великі князі, що резидували у Луцьку, а також князі з роду Романовичів, Гедеміновичів, а часами і Рюриковичів, що на своїх уділах будували церкви і монастирі. Лише рід князів Острозьких від його протоласта — Федора, збудували у м. Острозі та його околицях багато церков і монастирів: Дерманський монастир, Богоявленський собор в Острозі, Причастенський монастир, Богоявленська церква, Василівська церква в Мижириччю, монастир в Дубні та по інших містах та селах. Приблизне число церков і монастирів побудованих кн. Острозькими сягає 600. Не враховуючи в це число будов і ктиторства інших князів, як Корецьких, Чарторійських, Четвертинських, Сангушків, Порицьких, Дольських і інших. Також сотні заможних дворян Волині, пізніше ремісників і купців, які не шкодували грошей, як Загоровські, Сімашки, Борзобагаті, Кордії, Чапличі, Корчаки, Макосії та інші.

Час великого підйому церковного будівництва можна визначити XV-XVII ст.; це часи, коли ще не вгавали татарські напади, коли підготовлялася Люблинська й Берестейська унії. Тут слід згадати добрим словом таких князів, як Василь, Федір, Іван і Костянтин Острозькі, що відіграли не тільки видатну роль на Волині, але в усій Україні та Литві. Інші волинські князі, дворяни, міщани, ремісники і селяни бачили в князях Острозьких своїх політичних й церковних оборонців. Усіх волинян очі були звернені на рід Острозьких князів.

Ще в XV ст. кн. Острозькі почали будувати муровані оборонні вали і вежі, а також велику Замкову церкву, використовуючи для її будови готицький стиль; ця церква мала оборонний характер і збігом часу підпадала під вплив ренесансового стилю, що в своїх основах та архітектурних формах і подробицях спирався на старі класичні взірці, як склепіння, луки, колони, різьби. Цей стиль постав у XV ст. в Італії і вже в XVI ст. поширився на Землях України, що тоді були під Польщею, або Литвою. В Україні прищепився той стиль у відмінній формі й знайшов сприятливий ґрунт у Галичині й на Волині. На Волині він припав до смаку князівським і магнатським родам, що були фундаторами замків, церков і монастирів. Це архітектурне новаторство також захопило й православне духовенство, багатих міщан, купців і дворян. Найбільшою ренесансовою церквою на Волині була Почаївська, яку почали будувати Домашевські 1642 р.; вона стояла до 1775 р. Потім граф Микола Потоцький її розібрав й на її місці побудував ще більшу церкву в стилі барокко. Сам прийняв східній обряд і став ченцем Почаївського монасти-

ря. Як попередні церкви, так і барокова церква Почаївського монастиря часто підпадали під татарські та турецькі облоги.

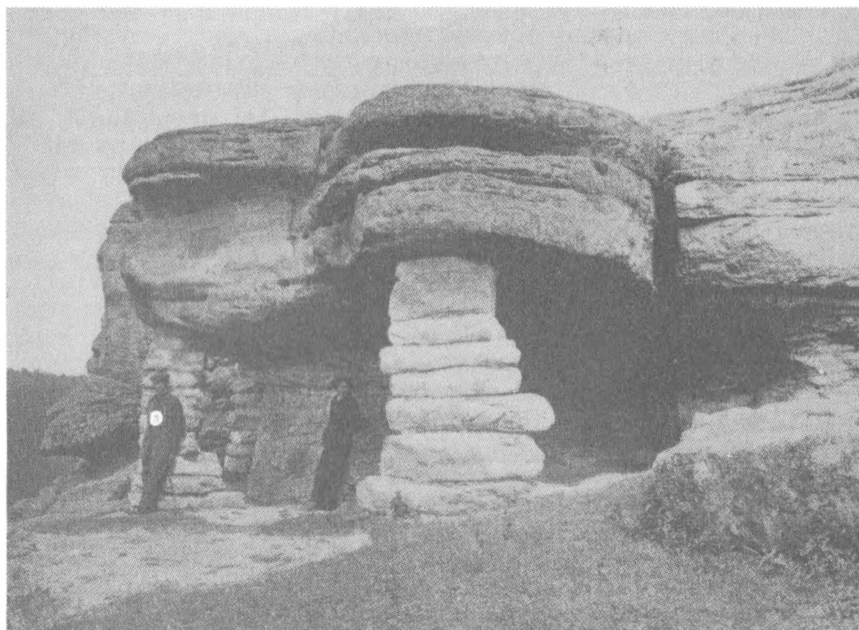
Почаївська Лавра була загально відомою не тільки в Україні, але в усій Європі, щороку йшли туди великі сили прочан.

Ми мало знаємо про церкви міста Дубна, або як його колись називали Дубень, але відомо, що в 1386 р. це місто почало оживати з упадку. За князя Василя Острозького був побудований там Спаський монастир (на острівці) і він перестояв до нашого часу, очевидно, часто підпадав під татарські облоги, був перебудований, але основи залишились давні. За наших часів в Дубні було три церкви: Миколаївська, збудована у 1630 р. кн. Янушом-Іваном кн. Острозьким, церква Іллі, невідомо коли й ким будована та дерев'яна церква Св. Юрія Переможця з 1700 р. На монастирському острові, де був священний об'єкт з XIV ст., до цього часу не було переведено археологічних, ані архітектонічних дослідів. Мабуть, тут під землею є великі історичні пам'ятки, вони чекають ще на свого дослідника.

Згадуючи про найстарші церкви на території Червеньських городів і столиці всієї Русі-України Києві, що згадуються літописцями й які знайдено під час археологічних розкопів, свідчать, що всі вони належать до церков X-XII ст. Слід звернути увагу на те, що крім мурованих церков були й дерев'яні, з яких ні одна не достоялась до наших часів. Наш літопис "Повість Временних Літ" згадує про Святоюрську дерев'яну церкву в Києві, що стояла до 988 р. на горбі й згоріла. Літопис згадує й про другу церкву перед 1017 р. Там же згадується, що після прийняття християнства, кн. Володимир Великий наказав будувати церкви по всій його державі. Звичай будувати церкви поширився не тільки над Дніпром, але в усіх закутинах тодішньої держави, а пізніше в усіх удільних князівствах. Одну таку дерев'яну церкву відкрито в Давидгородку на Поліссі, яку розкопав у 1937 р. професор Варшавського університету Роман Якимович. Під час розкопів знайдено дерев'яні підвали на старому городищі трьохзрубної церкви, там же знайдено кераміку та інші пам'ятки. Досліди дозволили зарахувати будову церкви до XI-XII ст. В споді під церквою знайдено поховання-гробни якоїсь княжої родини. Можна припускати, що тут поховано кн. Давида Ігоровича (1086-1100), який перед тим князував у Володимирі.

В самому ж Володимирі після багатьох років праці проф. Р. Якимовича, виявлено також місця не існуючих тепер дерев'яних церков, будову яких можна зарахувати до XII-XVI ст. Відомості про такі церкви передають легенди в народі, літописи і ревізії замків з 1545 р. На увагу заслуговує "стародавня" пам'ятка-церква що достояла в центрі міста до 1859 р., потім згоріла під час великої пожежі міста. Частина ікон, рукописних книг і пергамінів дозволяють зарахувати цю Введенську церкву до XIV-XV ст.

Докладніші дослідження церков, що там були можна спирати на топономастичних і археологічних дослідках і розкопках особливо в урочищах Церковища, Манастирища, Ротонди, Святого, Купелі (де відбувалося хрещення) зможуть частково підсилити гіпотези про церковну культуру на Волині, особливо у Володимирі.

Печера над Дністром в урочині "Монастирок"

Від якого часу на заході України-Русі почали будувати дерев'яні церкви годі сказати. Одне певне, що церковне дерев'яне будівництво було запозичене з Чехії та Моравії. Там також існували муровані круглі церкви та ротонди з одною, або двома апсидами і також чотирикутні з апсидою. Того роду церкви могли дати взірець для дерев'яних будівель. Особливо на Волині, Холмщині і Поліссі пригожий до будівництва камінь виступає рідко, натомість ліси та пущі були все й вони давали потрібний матеріал на будови. Дерево краще надавалося на квадратів будови та подовгасті церкви навіть з апсидою. Інакше мається справа з ротондовими церквами одноапсидними і двоапсидними, що відповідали кінечним потребам під час богослуження: центральне місце для віруючих і апсиди, де містився від сходу вітвар, а від заходу було місце для жінок т.зв. "бабинець".

При деревному будівництві трьохподільну ротонду, типу, як напр. в Микульчицях можна було заступити трьома окремими зрубами поставленими один при другім, що собою уявляли одну цілість, тому отже трьохзрубна церква типова на всій Правобережній Україні. Цей прототип церков і приклад на еволюцію наших трьохзрубних церков, що від непам'ятних часів будували на Волині, в Галичині і на Поліссі можна було зустріти ще в 1936 р. в селі Суходолах коло Володимира. Згідно документів, пам'ятників та рукописних записок можна ту церкву зарахувати до половини XVI ст., а побудував її волинський землянин Василь Загоровський городничий і маршал Волинської землі, що помер у татарській неволі у 1580 р. Він у своїм заповіті велів побудувати при цій церкві шпиталь та притулок для німців. (2)

Церкви цього типу поширені по всій Волині та в Галичині. а збігом часу місцеві майстри вносили свої архітектурні прикмети, як опасання (підашня) довкола церкви, які замками пов'язувано зо зрубом в одну цілість. Розвиток місцевої церковної архітектури, у пізніших періодах, як XVII-XVIII ст. під впливом західної деревної архітектури, відбувався переважно, коли їх будували магнати польського походження. Зразок такої будівлі, яка була покрита двоспадистими дахами може бути для прикладу церква в с. Вижива на Ковельщині в оселі Воля, а також в с. Охнівці на Володимирщині.

В XIX і XX ст. на розпорядження "Святійшого Синоду" у Петербурзі майже всюди на Волині й Поліссі були складені описи, але такі невірні, що просто "спотворювали" церковні будівлі. Гірше того, по багатьох поселеннях Волині почали будувати муровані й дерев'яні церкви, що своїм стилем іноді суперечили самому місцевому краєвидові, як напр. каплиці кн. О. Невського, Троїцька церква в Почаєві, побудована царем Миколою II, 1912 р. Ці будівлі виглядали немов "архітектурні сироти" принесені чужинцями на Волинь і Полісся.

ДЖЕРЕЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

(Подаємо за списком автора)

1. Археологическое исследование въ городѣ Владимирѣ Во-лынскомъ и его окрестностяхъ. "Кіевская Старина", 1887.
2. Безносков, Архитектура Западной Украины. М. Академия архитектуры СССР, 1964.
3. Логвин, Г. По Україні; стародавні мистецькі пам'ятки. Київ, Мистецтво, 1968.
4. Логвин, Г. Украинское искусство. М. 1913.
5. Маслов, Л. Дерев'яні церкви. Краків, 1943.
6. Пастернак, Я. Старий Галич; археологічно-історичні досліди у 1850-1943. Краків, Українське вид-во, 1944, 237 ст.
7. Петрушевичъ, А. Краткое историческое исследование о введении христіанства въ Прикарпатскихъ странахъ. Львовъ, 1882.
8. Печата, В. Образование польского государства; сборник. М. Огіз, 1947.
9. Повесть Временных Лет. Ленинград, 1950, т. 1-2.
10. Цинкаловський, Олександр. Віслоцькі розкопки. "Наша Культура", Варшава, ч. 12. (Псевдо О. Волинець).
11. Його ж. Дерев'яні церкви на Волині. "Життя і Знання", Львів, 1935.
12. Його ж. Княжий город Володимир; популярно-науковий нарис. Львів, 1935.
13. Його ж. Матеріяли до археології Володимирського повіту. ЗНТШ, 1937, т. 154, ст. 183-340.
14. Його ж. Початки христіанства в Польщі. "Наша Культура", Варшава, 1959, ч. 1-2 (Псевдо О. Волинець).
15. Його ж. Розкопки оповідають про минуле. "Наша Культура", В-ва, 1965, ч. 5.
16. Його ж. Ротонда, як тип найстаршого церковного будівництва на Підкарпатті й Волині. "Православний Календар", В-ва, 1971.
17. Його ж. Сліди христіанства на Волині до кн. Володимира Великого. "Церква і Нарід", Крем'янець, 1938, ч. 1-2.
18. Його ж. Таємниця замкової гори. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 1 (Псевдо О. Волинець).
19. Його ж. Фундамент на фундаментах. "Наша Культура", В-ва, 1962 ч. 1 (Псевдо О. Волинець).
20. Його ж. Церкви домонгольського періоду на Волині. Український Календар", В-ва, 1969.

21. Його ж. Церкви XV-XVII ст. на Волині. "Православний Календар", В-ва, (Без дати).
22. Його ж. Червенські городи. "Наша Культура", В-ва, 1964, ч. 4 (Псевдо О. Волинець).
23. Kozicki, W obronie kościoła i cerkwi. Lwów, 1913.
24. Labuda, G. Słowiańszczyzna pierwotna. Warszawa, 1954.
25. Pauik, Dve. Velkomorawské rotundy. Praha, 1963.
26. Pochmurny, J. Budownictwo murowane słowian Wielkomorawskich. "Kwartalnik Historyczny", Warszawa, 1949.
27. Potkanski, K. Przywilej z 1086 r. "Kwartalnik Historyczny", t. VII.
28. Zaki, A. Wczesnosredniowieczne budowle Przemysla. Przemysł, 1961.
29. Tegoż. Z archeologii Podkarpacia. Przemysł, 1961.

ПРОФІЛЬ

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДЕР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ

До ювілею 75-ліття життя й 55-ліття наукової праці

Олександр Цинкаловський народився 1898 року в стародавній столиці Волині Володимирі. Там проживав його дід Павло Нетецький, який цікавився історією Волині, збирав старі пам'ятки й прищеплював своїм онукам Олександрові любов до свого краю та зацікавлював його історією, етнографією й всім минулим Волині.

Дід його був учасником польського повстання в 1863 році, давши себе заманути підступним польським закликком "За вашу й нашу свободу". За кару російський уряд skonфіскував його земельний маєток в луцькому повіті, позбавив дворянства й в особистих документах влада вписала "мещанин походzący з дворян".

Далі погляньмо на профіль Ювілята зображений автобіографічною розповіддю, яку зложили ми з його листів.

"Я ще пам'ятаю старий Володимир, в яким більшість жителів мешканців були жида. Тоді вулиці ще не були вимощені камінням. У місті стояв гарнізон російського війська з багатьма їхніми родинами, які були центром уваги жителів, мешканців міста.

"В старому домі при Островецькій вулиці була ідеальна тишина і тільки в святочні та ярмаркові дні було гамірніше, своєю та знайомі себе відвідували. На ярмарках всюди чути було українську мову, в дворянських домах у святочні дні мова польська, а в касарнях, де стояло військо, мова російська.

“З юних літ мою увагу привертала катедральна церква збудована 1160 р. кн. волинським Мстиславом. Я цілими днями бавився на просторому катедральному подвір'ю під густими величезними деревами, від яких враження залишилися на завжди. Ми часто ходили з моїм дідом по місті, який нам оповідав багато про пам'яткові місця.

“Мій батько з родиною не довго проживав у Володимирі. Його перенесли до Ковеля. В Ковелі вже була залізниця, що злучувала Волинь із Києвом і Варшавою. Там була вже й гімназія. Коли мені скінчилися дитячі роки я вступив до підготовчої класи тієї гімназії. Вчитель І. Янавський посадив мене на шкільній лавці поруч свого сина Ярка. Ця людина була першою в моєму житті, що зробила на мене глибоке враження доброго вчителя, а передовсім виховника. Він запізнав своїх учнів з українською мовою, піснями та народніми прислів'ями.

“З Ярком я переходив разом з класи до класи, заприятелював з ним і ми були нерозлучні друзі до 1914 р., до вибуху першої світової війни. Ми часто робили екскурсії до різних місцевостей. Раз пішли до Колодяжна, де був маєток Косачів, де також була хата нашої видатної поетеси Лесі Українки. На свято Миколая ми ходили до недалекого села, де на “виспі” була мала церковця. Там збиралося щороку багато прочан з різних закутків Полісся. Часто провідником таких екскурсій був наш улюблений вчитель Шурковський, що збирав різні етнографічні матеріали.

“Після вибуху першої світової війни російський уряд евакуював усіх урядовців та родини військовиків, а коли російська армія почала відступати з західного фронту Волині, особлива військова служба змушувала виїжджати на схід, іноді навіть палили села. Отож уся наша родина виїхала до Тамбова, а як учень до міста Казані над Волгою, до столиці Татарії. Першого року я вчився в інституті Мамієвої, на другий рік перейшов до класичної гімназії. В Казані я відразу здобув приятелів, але помімо того я постійно почувався дуже чужо, чуже середовище, відмінні краєвиди й звичаї. Правда тут було багато переселених українців. Татари до переселенців відносилися дуже добре, а нашу країну називали “Золота Україна”. Взагалі українців у Казані було багато, а найбільше військовиків, яких туди посилали відбувати службу. Перша Казанська гімназія була зайнята Французьким Експедиційним Корпусом, що з великою правдоподібністю складався з українців, як вояків так і старшин. Той корпус мали перевезти пароплавами до Франції на допомогу французькій армії у війні з німцями. Я знав кількох старшин з Ковеля та Володимира.

“В 1917 р. на вістку про “Лютневу революцію”, місцеві військові гарнізони почали залишати Казань. Серед вояцтва було дуже багато українців із Холмщини разом із своїм “Губернським

управлінням” та волинян і подолян. Рух за повернення на батьківщину почався тоді серед військовиків, що цілими батальйонами, а навіть полками залишали столицю Татарії та верталися в Україну. Місто опустіло, зменшувалися й українські родини. В урядах, школах та в університеті панував хаос, а на площах раз у раз відбувалися віча. Татари почали в Казані перебирати владу в свої руки та оголосили маніфест постанови держави — Ttie-Ural.

“В травні 1917 р. відбулася на головнім майдані міста і Воскресенській вулиці велика маніфестація вояків-українців: холмщаків, подолян і волинян. Я особисто ніколи не припускав, що в далекій Казані може бути так багато нашого народу. Те зробило на всіх нас величезне враження. Те особливо здивувало місцевих татарів, чувашів та інших. То вже була осінь 1917 року й я рішив виїхати з Казані до Тамбова, щоб звідтам разом із родичами виїхати в Україну. На залізницю відправляв мене мій ширий колега Сергій Ілїнич, онук російського композитора Римського-Корсакова. На станції я чекав на “посадку” в довгий товарний потяг увесь заповнений людьми. То була моя перша подорож потягом, якої й до сьогодні не можу забути. По трьох днях голодний й промерзлий до кости я доїхав до Тамбова. Порадившись з батьком, я згодом виїхав до Москви до української амбасад.

“В Москві панував тоді голод, хвороби і смерть. Те на мене зробило гнітюче враження. Можна було бачити юрби голодних дітей, що мерли по кутках залізничої станції. Те все мене змусило спішно виїхати з Москви. Наш маршрут проходив: Курськ-Нїжин-Київ і тут ми вже очутилися серед своїх людей. То був час володіння в Україні гетьмана Павла Скоропадського. Київ був заповнений не тільки біженцями, але й юрбами росіян зо всіх сторін імперії. Мету ми досягнули, бо вже були в Україні.

“Звідси батько одержав посаду в Зв'язелі на Волині й вся наша родина переїхала до того міста. В місті було тихо, безлюдно, все позамикане, а на лицах змучених людей проявлявся якийсь страх. Усі чекали на щось нове. Що робити? — це було головне питання. По якомусь часі почала відходити з України німецька армія, а після того настав повний хаос, особисті порухунки. Днями і ночами була стрілянина без ніякої мети, а просто для дозвілля.

“Часто мінялася в Україні влада та фронти. Ми мусіли виконувати накази кожної влади, що тут поставала. Я, будучи в віці військової бражки в 1919 р., був призначений до військової школи “юнкерів” у Житомирі, а звідтіля до військової частини. Перебував на кількох фронтах. На схилі світової війни та революції, був на Західній Волині. Там разом з іншими волинянами та галичанами я став учителем т. зв. “Просвітянської шко-

ли". Іноді виконував обов'язки керівника школи. Врешті після бур війни і революції, я осів в селі Осмиловичі Володимирського повіту. Згодом здобув довір'я у місцевого населення, й в 1922 р. я був обраний послом до польського сейму.

"Запізнавшись з умовами життя Волині, я в порозумінню з іншими заініціював з'їзд студентства Волині, який відбувся в 1923 р. в Луцьку. На тому з'їзді розглядалися справи не тільки самого студентства, але й справи організування "Просвіт", кооператив та просвітнянських і приватних шкіл. Мені особисто з українськими вчителями пощастило тоді zorganizувати кілька шкіл. В 1925 р. я виїхав до Варшави з метою завершити свої студії. Моє життя в столиці польської держави укладалося по-різному: моральну, а потім і матеріальну допомогу давали мені Українська Студентська Громада й Братня Поміч. Крім того я дещо заробляв в друкарні, корепетиціями тощо. Велику допомогу в науці давали професори з Великої України й Галичини. що в Варшаві були на праці.

Я рішив зайнятися гуманістикою, головню історією, яку веду й до сьогодні. Від 1928 р. я став на постійну працю в Державному Археологічному Музеї в Варшаві. Одночасно почав студії на Вищій Політичній Школі, школі політичних наук. У між часі Державний Археологічний Музей в порозумінні з Міністерством Вишого Шкільництва постійно почав делегувати мене на Волинь і Полісся, іноді й на Підляшшя з метою збирати археологічні та історичні пам'ятки, предмети, архівні експонати та рідкісні видання. Як дозволяла для досліду матеріальні засоби, то також переводив й археологічні розкопки з ділянки палеоліту, неоліту, бронзової і залізної епох.

"В 1936 р. мене призначено директором музею при Лицеум Крем'янецькому, де я працював 5 років, аж до 1939 р. Після початку другої світової війни моє життя йшло різними шляхами, але те мабуть належить до споминів, а не до життєписних даних.

"1943 р. я вернувся до Варшави, де формально знову очолив волинський відділ при музеї. Під час Варшавського повстання зостала знищена в моєму помешканні цінна бібліотека, архів, етнографічні експонати зібрані на Волині, Поліссі та Підляшшю й тільки з душею вигнали мене з палаючої в вогні Варшави. Тоді подався я на т.зв. "захід". Щойно в 1952 р. я вернувся до Кракова й там знову почав працювати на ниві археології та публіцистики, одночасно протягом кількох років був секретарем Польського Археологічного Товариства.

"Подані мною життєписні відомості дуже окупі, бо більшість цікавих і характерних випадків на шляху трудящого життя належить до спогадів, які можливо, коли дозволять сили я ще напишу".

Як бачимо з цієї короткої автобіографічної розповіді життєвий шлях проф. Олександра Цинкаловського був кострубатий.

У таких життєвих перепалках людина часто губить своє національне обличчя, гине для свого народу. А проф. О. Цинкаловський хоч часто все в житті тратив проте духово далі лишився незломним. Він далі є на службі своєму народові й служить йому всією істотою своєї душі й всім великим знанням археології та історії Волині.

А археологія — це найбільш переконлива наука про давнє минуле народу чи кожної окремої його вітки. Вона переконує матеріяльними речами, які викопано з вікових поховань, чи з-під тисячолітніх нашарувань землі.

Проф. Олександр Цинкаловський ціле своє трудове життя віддав розкопам у різних частинах Західньої України, щоб відкрити багато невідомого про давно минуле Волині. Він часто власними руками викопував різні речі прикриті віками землею, щоб вивчити їх і зложити повніший образ про давнину Волині.

Ст. Радіон

Велика печатка кн. **Констянтина Констянтиновича Острозького**,
фундатора Острозької Академії, друкарні, багато церков і замків на Волині, 1526-1608.

Берестечко, пов. Дубно — обеліск на полях, збудований на місці де полягли війська і населення під час боїв з татарами XVI-XVII ст. В народі, іноді, цей обеліск називається “Дівоча Могила”, бо поховано тут кілька сот дівчат..

Берестечко, пов. Дубно - - ринок і палац у XVI ст. власність Богуша Боговита, пізніше князів Пронських.

Берестечко, пов. Дубно — стара дерев'яна церква побудована на початку XVII ст. в ній перед битвою з поляками 1651 р. молився гет. Богдан Хмельницький.

Берестечко, пов. Дубно - - церква-усипальниця побудована 1885 р. на місці Троїцької на "Козацьких могилах", на місці битви козаків із поляками 1651 р.

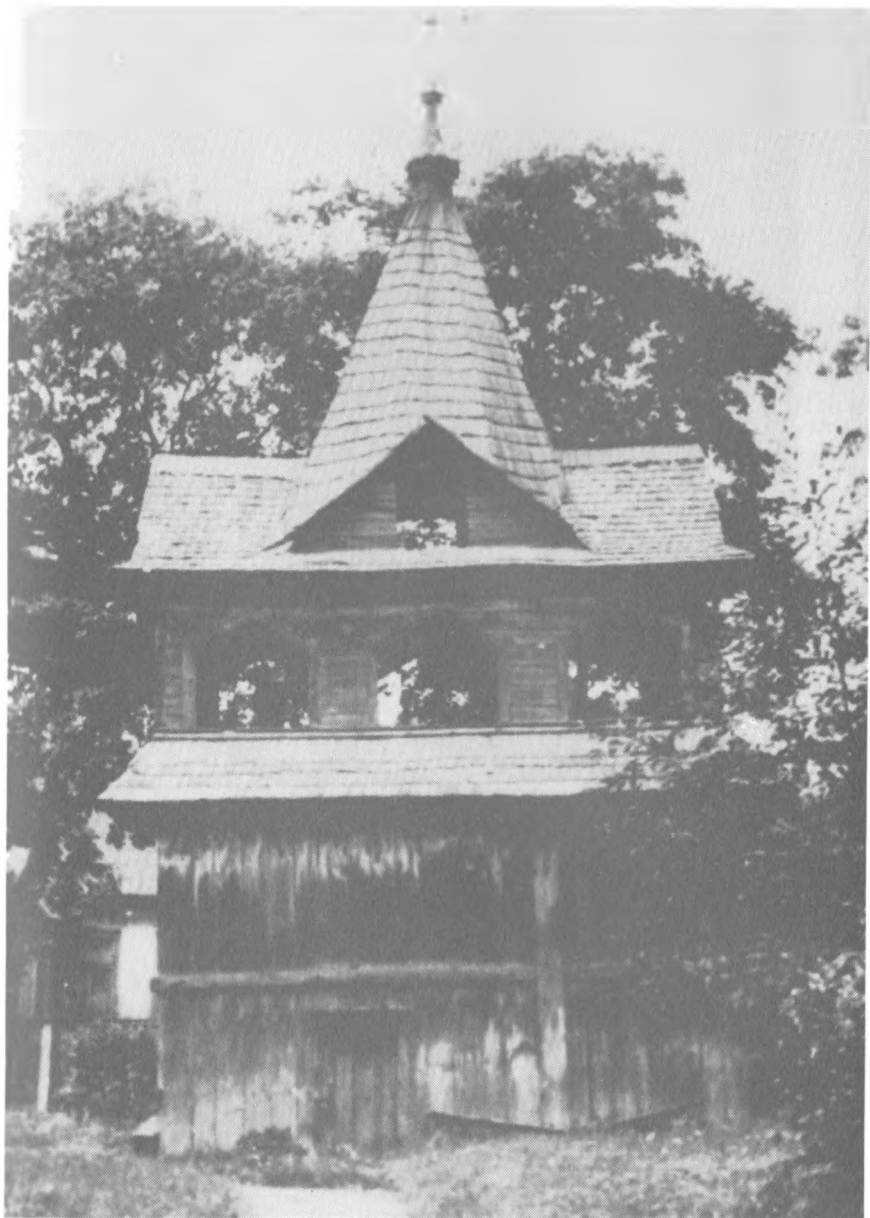
Бужанка - церковця з XVIII ст. (спалена).

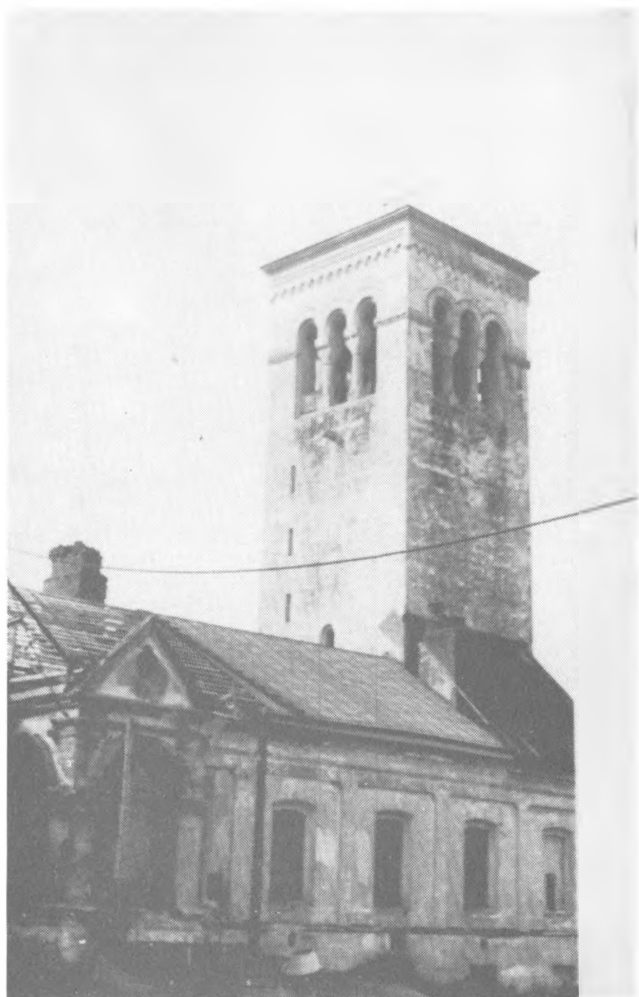
Вербично, пов. Володимир — церква XVII ст. перебудована XIX ст. (пізніше пов. Ковель).

Вижва, пов. Ковель — церква й дзвіниця на передмістю “Воля” з XVIII ст. В цій церкві ікони з XV-XVI ст.

Володимир — дерев'яна дзвіниця церкви Св. Миколая побудована в XVIII ст., зруйнована 1973 р. За переказом тут була хата батька Й. Кунщевича.

Володимир дзвіниця з кінця XV ст. поб. кн. Чаргорийським т. зв. Оборонна катедра в стилі ренесансу (Фото О. Цинкаловського).

Володимир - катедральна церква з 1156 р. побудована кн. Мстиславом в народі називалася "Успенський храм", перебудована 1495 і 1882 рр.

Володимир катедральна церква з 1156 р. побудована кн. Мстиславом, перебудована в 1495 р. 1882 р., називалася "Успенський храм".

Володимир обеліск на місці "П'ятницької" церкви, або під брамою "Ковельською", іноді "Пинською"; вдалині Миколаївська церква. За обеліском урочище "Зап'ятниче".

Володимир ротонда церкви Св. Василя Великого з XII ст.

Воладимир — руїни катедри Мстислава з 1156 р. перебудована кн. О. Чорторийським у XV ст. (Малюнок кінця XIX ст., коли церква була в руїні).

Володимир - - церква збудована на площі, де був дім Йосафата Кунцевича; до часу відновлення Собору вона була соборною церквою до 1882 р.

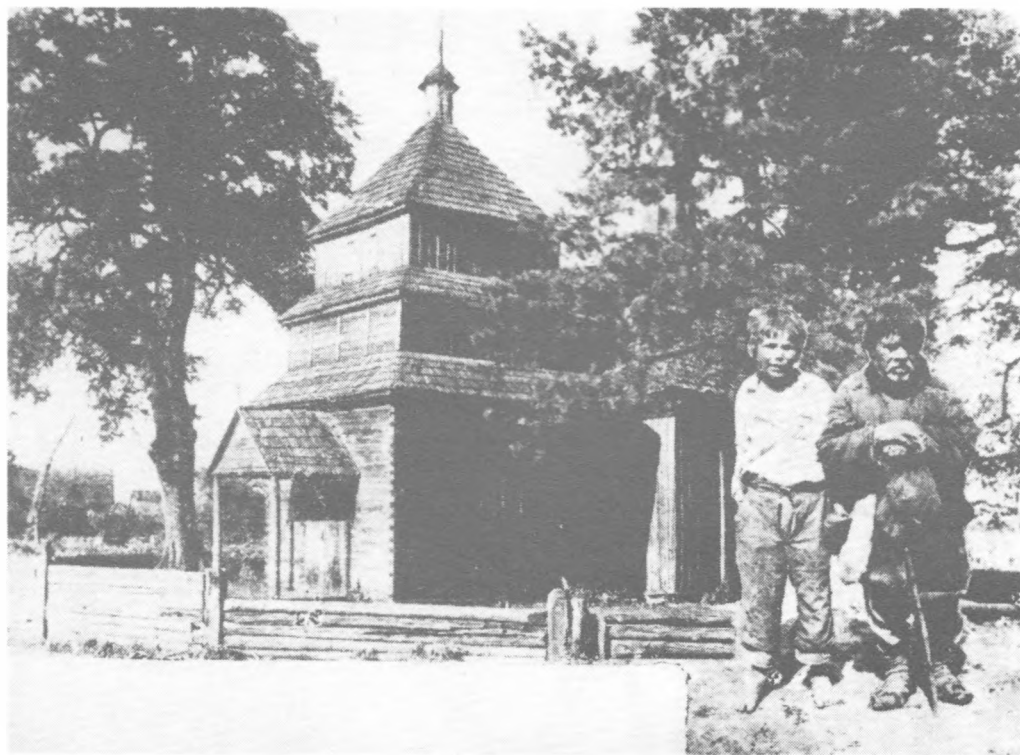
Володимир — частина міста з XV ст. “Підзамче”, де до цього часу залишилося городище.

Глумча Велика дерев'яна дзвіниця в кінці XVII ст.; шедевр народньої архітектури (Зруйнована XIX ст.)

Голобіси, пов. Крем'янець церква з XVII ст.

Городно. пов. Рівне - - церква на старім цвинтарі; побіч сліпий дід з проводиром.

Граде, пов. Луцьк - дзвіниця з XVII-XVIII ст.; село в лісах. Колись тут був василіянський монастир.

Дубно передмістя "Сурмачі" -- церква Юрівська, 1700 р.

Жуків, пов. Рівне (коло Пересопниці) - - цвинтар типовий для Волині в XVIII ст.

Загорів Новий. В XVI ст. волинський православний землянин — Загоровський, збудував тут монастир, при яким була малярська й сніцарська школи, що її на початку XVII ст. провадив відомий маляр Кондзелевич, Іов.

Зв'ягель, над Случчю - замок кн. Острозьких з 1507 р.; праворуч церква з XIX ст.

Зимне, коло Володимира — камінний хрест в урочищі “При сухій” дорозі. Згідно легенди цей хрест поставив цар Данило Романович на могилі свого воеводи — Кліма Христинича.

Зимне, коло Володимира - при церкві старинний монастир оточений замком.

Зимне, коло Володимира Троїцька церква над річкою Лугом, на Святій горі згадується в XI ст., як Святогірський монастир; можливо, він вже тут існував від X ст.

Зимне, коло Володимира -церква побудована кн. Олександром Чарторийським в кінці XV ст. (Дата будови долішньої церкви невідома)

Камінь Кошырський дерев'яна церквя з XVIII ст.

Кладнів, пов. Володимир дзвіниця.

Кладнів, пов. Володимир - церква з XVIII ст.

Княже. Луччина дерев'яна церква з XVIII ст., згадується під 1450 р.

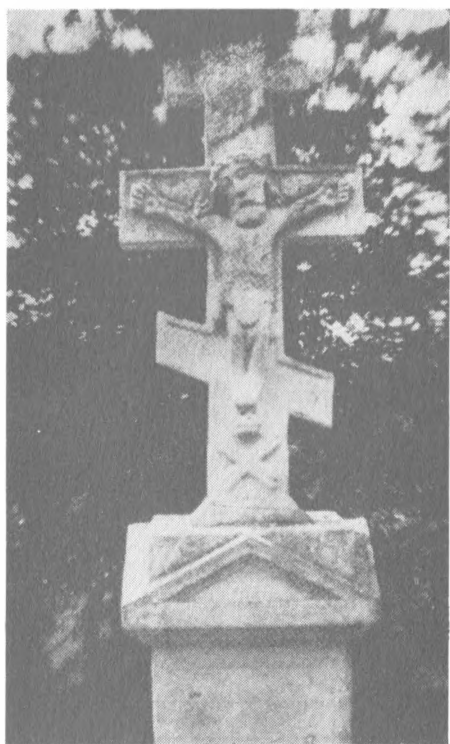
Ковель дерев'яна церква з кінця XVI ст., т. з. "Собор", що був у центрі міста.

Колодно, пов. Крем'янець дзвіниця збудована матір'ю гетьм
І. Мазепи, оціліла до 1912 р. й була розібрана. Дата будови
невідома.

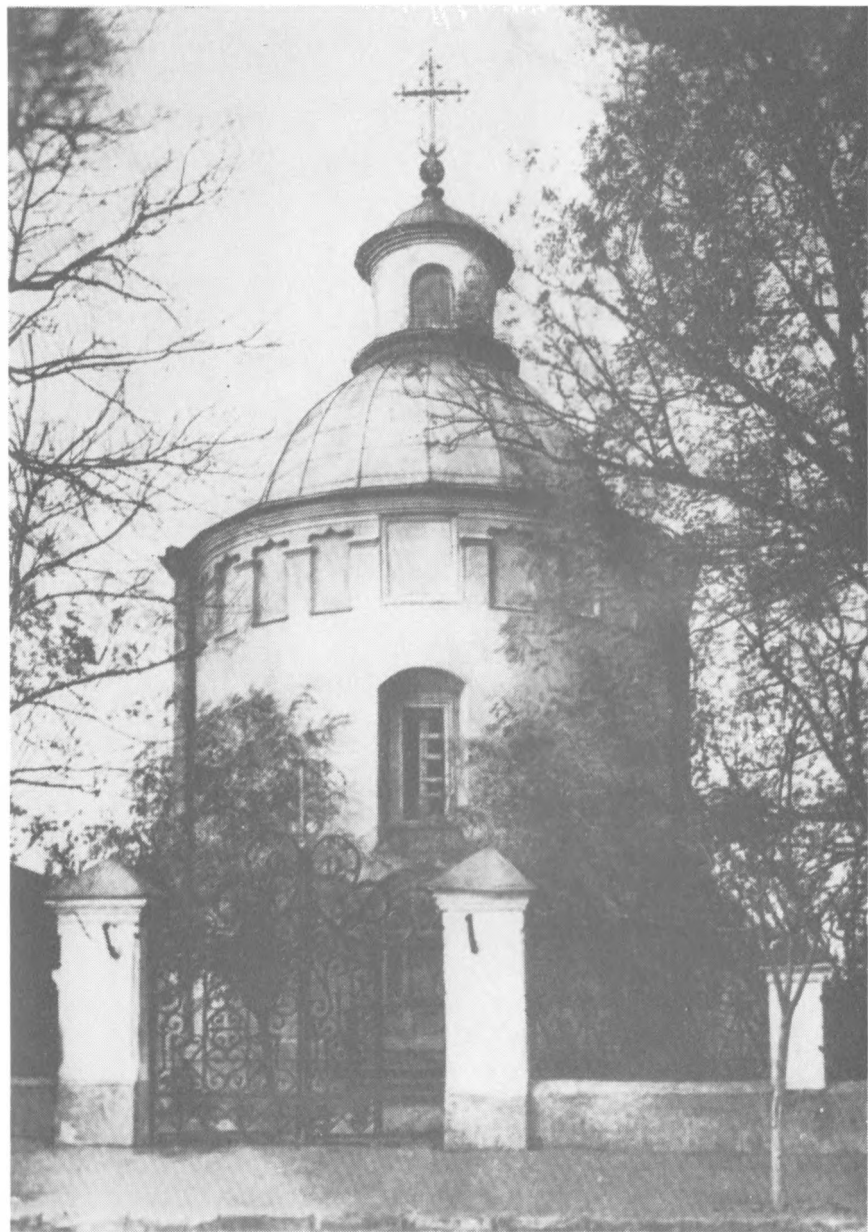
Крем'янець — Камінний хрест під замком королеви Бони, на місці призамкової церкви, що була збудована десь у XV ст. в готицьким стилі.

Крем'янецьчина придорожній хрест коло Крем'янця.

Лище, пов. Луцьк - - церква згадується у 1545 р.

Луцьк - Братська церква, при ній був монастир, школа й друкарня. Луцьке братство відіграло велику роль в історії Волині.

Любар -- манастир над річкою Случчю, знищений військами гетм. Б. Хмельницького; гут був старий манастир оснований кн. Любартом в XV ст.

Машів, коло Любомля - - церковця XVI ст. прототип трьохпо-
дільної церкви того часу.

Межиріччя — монастирська оборонна брама з XV-XVI ст.; монастир був побудований кн. Іваном Острозьким.

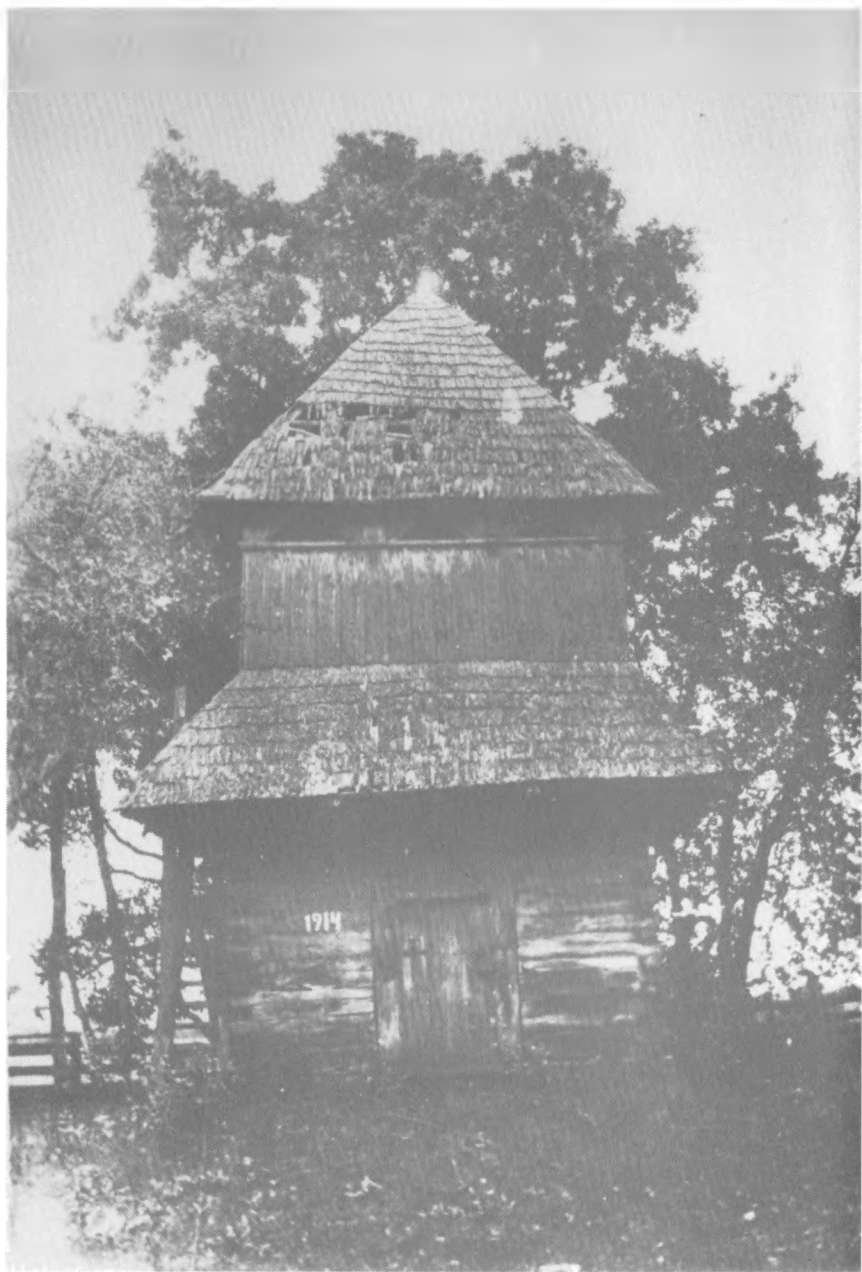
Мельники, коло камня Коширського - церква-каплиця з XVIII ст.

Мизів, пов. Ковель — дзвіниця з XVIII ст.; стара архітектура Полісся.

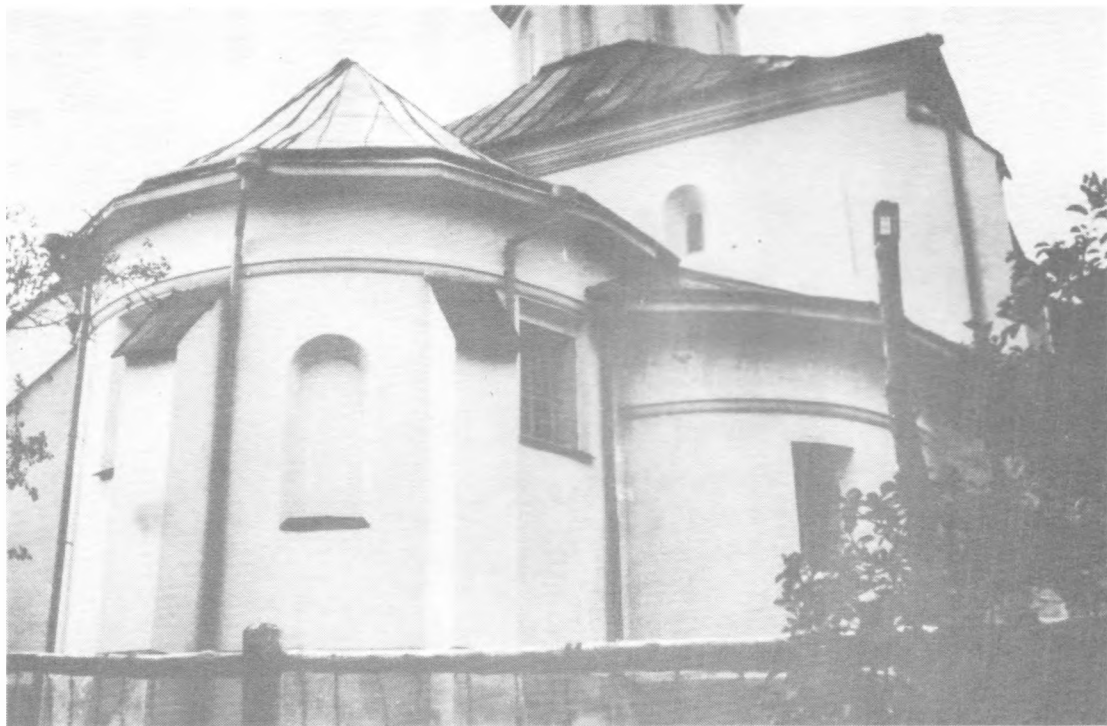
Мизів, пов. Ковель — церква XVIII ст. типова на Волині. Перебудована на початку XIX ст.: знято гонтовий дах і опасання наволо церкви.

Михнівеа, пов. Ковель двіниця з XVII ст.

Михіївка, пов. Ковель - церква з XVII ст. в підвалі якої труна полковника Яловицького.

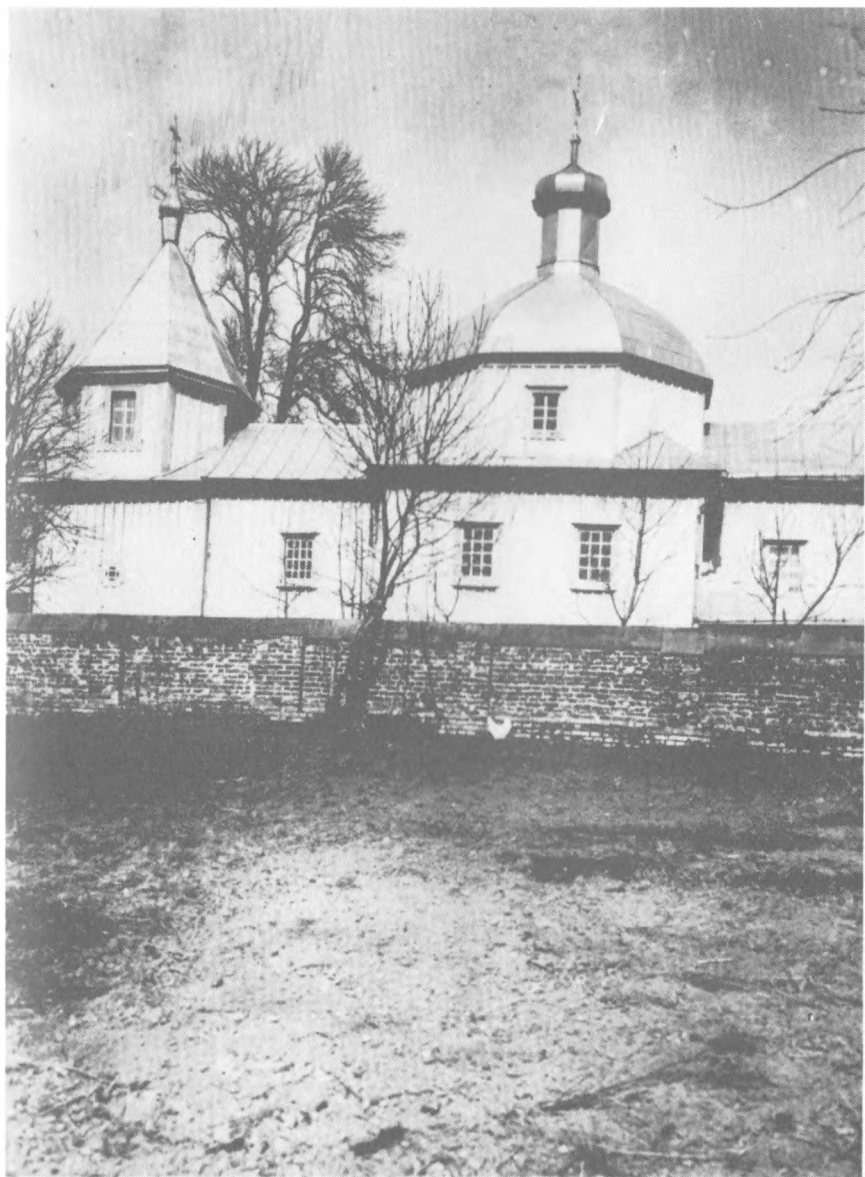
Мільці, над р. Турією - церква фундації кн. О. Сангушки
XVI ст.

Мільці стовп-обеліск з XVIII ст.

Нискиничі на Володимирщині церква збудована воєводою А. Кисилем, 1652 р.; в її підвалі труна з його тлінними останками.

Нова Лишня, пов. Володимир — дерев'яна церква з XVIII ст. перенесена з Літовижи над Бугом. (Це село колись було містечком).

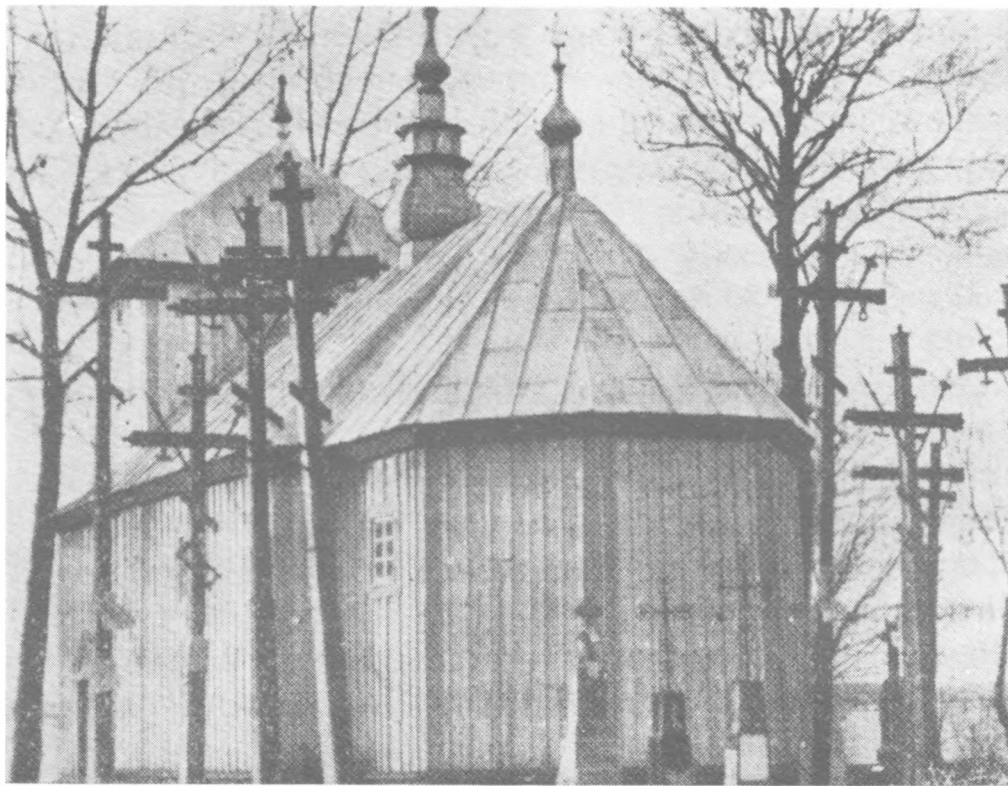
Оздютічі, пов. Володимир — дерев'яна геврейська божниця з XVIII ст

Олика церква Стрітенська 1784 р.

Омельно, пов. Луцьк — церква з XVIII ст., на місці старої з XVI ст.

Острів'я на Любомильщині --- церква, навколо могили т. з. "Крижі".

Острів - катедральна замкова церква, первісно була збудована в готичнім стилі, як оборонна; місце вічного спочинку (Успенська) Великого Сина землі Волинської кн. Константина Костянтиновича Острозького.

**Охнівка коло Верби, пов. Володимир - - церква з XVI-XVII ст.,
в якій було Охнівське рукописне Євангеліє з XVI ст.**

Пересопниця - хрест на місці, де був вдавнині монастир, в яким було написано "Пепесолницьке Євангеліє", що своїм мистецьким оформленням, мабуть, найкращий рукопис в Західній Європі. (Тут проф. О. Цинкаловський переводив археологічні розкопки).

Почаїв Успенський Собор (вид з півдня). В XVI ст. належав до Гойських, які подарували сюди Ікону Почаївської Божої Матері, що її одержали від Костянтиннопольського патріярха. Ця Ікона відома по всіх закутках України.

Радовичі на Ковельщині — церква перебудована зо старої в XII ст. Ця місцевість згадується у 1545 р.

Рівне — дерев'яна церква на передмісті з XVII-XVIII ст.; колись тут було село, що ще в XV ст. належало до кн. Несвицьких.

Рогизно (Рогизьно), пов. Ковель церква луцьких владик з 1583 р.

Розваж, пов. Острів церква з 1781 р. на місці старої з XVI ст.

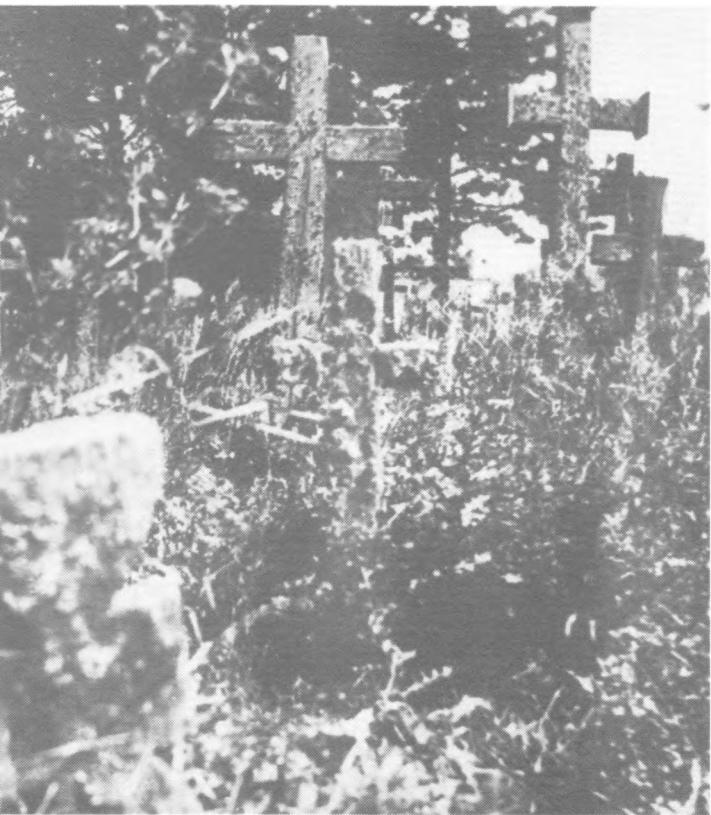
Садова, пов. Луцьк -- камінний хрест типовий на Волині, особливо на Луччині.

Сваринь, пов. Рівне — дубовий хрест виготований на взір ка-
мінного на урочищі "Старина".

Сераховичі, пов. Ковель

цвинтар поліський.

Смидин, коло Любомля — стара церква з оригінальним іконостасом із XVI-XVII ст.

Ставки, пов. Володимир - - руїни каплиці греко-католицького єп. Седлецького (Холмського) в його маєтку.

Смолдирів, пов. Луцьк - дзвіниця збудована 1743 р. (Тепер зруйнована).

Старі Кошари, пов. Ковель — церква з XVI-XVII ст., в ній зберігалася значна кількість рукописних книг (О. Ц.)

Степань, пов. Рівне — обеліск з XV ст.

Степань, пов. Рівне - Синагога в стилі ренесансу з XVI ст.

Суходоли -- найстарша оціліла церква до 1936 р., збудована в кінці XVIII ст. кн. Загорськими. Це й був найстарший тип дерев'яної архітектури будови церкви на Волині. Знайдені тут рукописи, патерики й метрики опрацював проф. О. Цинкаловський. Церква була трьохподільна, кожний зруб будови окремо.

Тайкури — замок Свидригайла в стиле готики.

Тетильківці, пов. Крем'янець · дерев'яна церква з 1775 р.

Тилявка, пов. Крем'янець дерев'яна церква на "Козацьких могилах" збудована, XVII ст.

Тишковичі, пов. Володимир -- церква, в якій знаходиться скрипта обозного Запорізького Війська-Черняка, що тут помер.

Тростянець оборонна церква з XVII ст., збудована кн. Войничем, має навкоото окрильниці.

Угорськ, коло Крем'яння нова церква на місці старої з XVI
ст. (дерев'яна).

Урля голова розп'ятого Христа з каплиці на "Божій Горі"; різьба виконана в сницарському монастирському варстаті в Почаєві у XVIII ст.

Яловиця, коло Камішя Коширського дзвіниця побіч дерев'яної церкви, де поховано місцевого землянина Яловицького, старшину "Панцирних козаків".

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЮВІЛЯТА, 1930-1973

(Впорядкував М. Бойко)

За абеткою подаємо науковий дорібок проф. Олександра Цинкаловського: розвідки, доповіді й статті рідною та іншими мовами, що протягом плодovitих років Шановний Ювілят всюди, де тільки була потреба, старався відкрити заслону минулого своєї Батьківщини. На перший погляд бібліографія досить зрізничкована, але в основному вона веде до археологічних дослідів.

Автор свій дорібок пером розпоросив по різних часописах, журналах та іншомовних виданнях до тієї міри, що сьогодні годі все зібрати. Сам автор у листі з 13.2.1974 р. пише, що 1/3 публікацій не може пригадати, бо його приватна бібліотека, архів та археологічні збірки "пішли з димом" під час польського повстання у Варшаві 1944 р., де він тоді жив. При відсутності записок, оригінальних статей тощо сьогодні годі пригадати в яким виданні й коли вони були друковані. А тепер чуже оточення зовсім цьому не сприяє.

Читач вибачить, що джерела при деяких назвах неповні, недокладні, але вони приблизні й це вже допоможе в майбутнім дану публікацію знайти.

Александр Яблоновський, 1826-1913. "Наша Культура", Варшава, червень, 1964 (Псевдо О. Волинець).

Археологічні розкопки в с. Зимне. "Наша Культура", В-ва, 1959, ч. 10 (Пс. О. Волинець).

В країні пісків і мочар. "Українське Юнацтво", Львів, ч. 9-10, 1936, ст. 149-51.

Вистава ікон у Кракові. "Наша Культура", В-ва, 1961, ч. 5 (Пс. О. Волинець).

Віслицькі розкопки. "Наша Культура", В-ва, ч. 12 ст. 7 (Пс. О. Волинець).

"Вовкулаки" (2.500 літ байки на Україні) "Наша Культура", В-ва, 1970, ч. 2-3 (Пс. О. Волинець).

ВОДЯНИЙ шлях між Дніпром і Бугом. (Машинопис) 1966, іл., мапа

ВОЛИНСЬКА Швайцарія; опис околиць Крем'янця. "Життя і Знання", Львів, 1939, ч. 2.

ВОЛИНСЬКИЙ пантеон. "Наш Світ". Луцьк 1936.

ВОЛИНСЬКІ надмогильні хрести. "Життя і Знання", Львів, 1936, ч. 10, ст. 287-289.

ВОЛИНСЬКІ старі дерев'яні церкви. "Життя і Знання", Львів, 1936-37 чч. ? Також відбитка.

ВОЛИНЬ; генеза. "Наш Світ", Луцьк, 1936 ?, ч. ?

ГОРОД Небель (Автор подає: Друкована в США в 1960). Історична легенда записана в с. Небель на Поліссі в 1933 р., опрацьована в 1952 р. Легендарна розповідь про напад Ятвягів на Небель у XIII ст.

ГОРОД Червень і Червенські городи. "Наша Культура", В-ва, 1964 ч. 7.

ГОРОДИЩЕ Володимира Волинського та його оборонні споруди. Доповідь в Академії Наук УРСР, 12.3.1941 (Російською мовою; в рукописі).

ГРІБ з доби неоліту в с. Зимне, коло Володимира. "Життя і Знання", Львів, 1933?

ГОТСЬКИЙ гріб римської доби в селі Рудка на Крем'яччині. "Життя і Знання", Львів, 1937, ч. 5, ст. 141-142..

Грунвальдська битва. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 6 (Пс. О. Волинець).

Данило Братковський. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 8. (Пс. О. Волинець).

ДАНИЛОВА пам'ятка на Волині. "Життя і Знання", Львів, 1933, ч. 4, ст. 99.

Данилова столиця Холм. "Наша Культура", В-ва, 1962, ч. 50. (Пс. О. Волинець).

Де знаходилися лігописні городи Шумськ і Данилів. "Український Календар", Варшава, 1971 (Пс. О. Волинець).

ДЕ ЗНАХОДИВСЯ княжий город Всеволож. Доповідь в Інституті Матеріальної Культури в Ленінграді, 1941 р. (Рукопис російською мовою).

ДЕРЕВ'ЯНІ хрести на Поліссі. "Життя і Знання". Львів, 1936 ? ч. ?

ДОІСТОРИЧНА Володимирщина, "Життя і Знання", Львів, 1932, ч. 6, ст. 198-200.

ІСТОРИЧНО-географічний словник Волині й Волинського Полісся. "Наше Слово", В-ва, 1970, ч. 16.

Доповідь виголошена у Варшаві 25.1.1970.

Дорогочин над Бугом. "Наша Культура", В-ва, 1963, ч. 6 (Пс. О. Волинець).

Друга вистава ікон Лемківщини в Кракові. "Наше Слово", В-ва, 1964, ч. 36 (Пс. О. Волинець).

ЕМБЛЕМА християнства в Україні. "Православний Календар", Варшава, 1973.

З ІСТОРІЇ міста Ковля на Волині. "Наша Батьківщина", Львів, 1938, ч. ?

З минулого нашої батьківщини. "Наша Культура", В-ва, 1958, ч. 6 (Пс. О. Волинець).

За соляними горами. “Наша Культура”, В-ва, 1967, чч. 4-6 (Пс. О. Волинець).

КАМІННІ хрести на Волині. “Життя і Знання”, Львів, 1935 ? Камінарство і різьбарство на Лемківщині. “Наше Слово”, В-ва, 1964, чч. 49-51 (Пс. О. Волинець).

Кілька слів про сфрагістику. “Наша Культура”, В-ва, 1966. чч. 7,9-11 (Пс. О. Волинець).

КНЯЖИЙ город Володимир; популярно-науковий нарис. Львів, 111 ст. іл. мапа.

КНЯЗЬ Андрій Курбський на Волині. “Життя і Знання”, Львів, 1935 ?

Козаки в польському війську. “Наша Культура”, В-ва, 1965. ч. 9 (Пс. О. Волинець).

КРЕМІННИЙ скарб з Волині. “Життя і Знання”, Львів, 1933. ч. 3, ст. 77 (Непідписана).

Крем'янець та його околиці: популярно-науковий нарис “Волинь”, Нью Йорк, ч. I, 1951, ст. 3: Передісторична доба; ч. 2, ст. 3: Княжа доба. (Стаття без підпису; заповіджене продовження припинилося враз із 2-м числом згаданого журналу).

Лемківщина в горах і музеях. “Український Календар”, В-ва, 1968 (Пс. О. Волинець).

Лемківське село Команча. “Український Календар”, В-ва, 1965, ст. 79-82. (Пс. О. Волинець).

Лемківський триптих. “Український Календар”, В-ва, 1968. Никифор, Микола і Михайло Мазурек. (Пс. О. Волинець).

ЛІТОВИЖ (Стаття вислана в правні, 1966 р. до Історично-Географічного Словника України при Луцьким Музеї (Рукопис 14 стор.).

МАТЕРІЯЛИ до археології Володимирського повіту. “Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка”, Львів, 1939, 57 стор.

“Меркуріюш Польські”. “Наша Культура”, В-ва, 1961, ч. 2 (Пс. О. Волинець).

МІСТЕЧКО Махнівка на Поліссі. “Життя і Знання”, 1937, ч. 11, ст. 312.

МІСТО Шумськ; історичний нарис. “Наша Батьківщина”, Львів, 1938, ч ? (Пс. О. Бужанський).

Митець козацької слави. “Наша Культура”, В-ва, 1968, ч. 12. Стаття про І. Репіна. (Пс. О. Волинець).

Михайло Мазурек; маляр і скульптур Лемківщини. “Наша Культура”, В-ва, 1962, ч. з 3.III, 1962 (Пс. О. Волинець).

НА НИЗАХ людського духа. “На Зустріч”, Львів, 1935 ?

НА РУБЕЖАХ лемківської пущі. Частина перша “Наше Слово”, В-ва, 1968, ч. 14; частина 2, там же ч. ? (З записок туриста, псевдо О. Волинець).

НА СТЕЖКАХ української праісторії. “Наше Слово”, В-ва, 1970, 3-го травня. Доповідь виголошена в Шетені.

НА СХОДАХ мінливої кар'єри. (Микола Зубликевич) "Наша Культура", В-ва, 1965, ч. 12 (Пс. О. Волинець).

НАД ГОРИНЕЮ (інформація з дослідів), Львів, 1937.

НАД СРІБНИМ Сяном. "Український Календар", В-ва, 1966, ст. 134-138 (Пс. О. Волинець).

НЕОЛІТИЧНИЙ гріб в с. Зимне під Володимиром. "Життя і Знання", Львів, 1935 ?

НИКИФОР — український маляр з Криниці. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 9 (Пс. О. Волинець).

НОВА праця про Лемківщину. "Наше Слово", В-ва, 1961, ч. 48 (Пс. О. Волинець).

ОБОРОННІ ЦЕРКВИ на Волині. "Життя і Знання", Львів, 1935?; "Православний Календар", В-ва, 1971.

ОРЛИ над стелами. "Наша Культура", В-ва, 1969, ч. 5 (Пс. О. Волинець).

ОСЕЛЯ з часу неоліту під м. Володимиром на Волині. "Життя і Знання". Львів, 1931, ч. 9, ст. 180-181.

ОХОРОНА пам'яток культури і природи на Україні. "Український Календар", В-ва, 1967 (Пс. О. Волинець).

ПАМ'ЯТКИ дерев'яної архітектури на Лемківщині. "Український Календар", В-ва, 1967 (Пс. О. Волинець).

ПАМ'ЯТКИ української культури в Кракові. "Український Календар", В-ва, 1963, ст. 112.

ПЕРЕСОПНИЦЯ. "Наша Батьківщина", Львів, 1937, ч. ?

ПЕРШИЙ міжнародний конгрес слов'янської археології. "Наша Культура", В-ва, 1965, ч. 10.

ПЕЧЕРА людоджерів. "Наша Батьківщина", Львів, 1936, ч. 3, ст. 81.

ПІСНІ старої Холмщини. "Український Календар", В-ва, 1969, (Пс. О. Волинець).

ПОЧАТКИ польської держави. "Український Календар", В-ва, 1966 (Пс. О. Волинець).

ПОЧАТКИ українського друкарства. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 4 (Пс. О. Волинець).

ПОЧАТКИ християнства в Польщі. "Наша Культура", В-ва, 1959, ч. 1-2 (Пс. О. Волинець).

РІКА Прип'ять та її допливи: старі водні шляхи між доріччям Чорного моря і Балтиком; географічно-археологічна студія. Вінніпег, Накл. спонзорів, 1966, 39 ст. (Праці Інституту Дослідів Волині, ч. 15; пс. Антон Бужанський). Рукопис був складений в 1961 р. п. н. "Ріка Прип'ять; монографія географічно-історична.

РОЗКОПКИ оповідають про минуле. "Наша Культура", В-ва, 1965, ч. 5. Про розкопки переведені в Перемишлі (Пс. О. Волинець).

РОТОНДА — як найстарший тип церковного будівництва на Підкарпатті і на Волині. В календарі ред. Петра Доманчука, В-ва, 1969; "Православний Календар", там же, 1970.

РУДНІ на Правобережній Україні. "Український Календар", В-ва, 1970 (Пс. О. Волинець).

СЕЛИЩА трипільської культури в с. Бодаках над Горинню; реферат виголошений 29 січня, 1941 р. в Академії Наук УРСР в Києві (Неопублікований).

СКАРБ кременіних скалок з с. Шистова, коло Володимира "Життя і Знання", Львів, 1933-1935?

СЛІДИ християнства на Волині до кн. Володимира Великого. "Церква і Нарід", Крем'янець, 1935? (Згадує проф. І. Власовський в "Нарисі історії православної Церкви", т. 4, ст. 132).

45 РОКІВ мистецької діяльності Л. Геца. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 2 (Пс. О. Волинець).

СЛОВНИК і вежі. "Наша Культура", В-ва, ч. 4 (Пс. О. Волинець).

СТОЛИЦЯ князя Данила. "Наша Культура", В-ва, 1962, ч. 7 (Пс. О. Волинець).

СТАРА церковна культура на Грубешівщині. "Наша Культура", В-ва, 1964, ч. 7 (Пс. О. Волинець).

СТАРІ митці та їх сучасні дослідники. "Український Календар", В-ва, 1971. З нагоди відкриття іконостасу пензля Іова Кондзелевського.

СТАРІ ПИСНІ Холмщини. "Український Календар", В-ва, 1969 (Пс. О. Волинець).

СТАРІ церкви на заході України. "Православний Календар", В-ва, 1970.

ТАЄМНИЦЯ замкової гори Перемишлі. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 1 (Пс. О. Волинець).

ТАМ де заходить лемківське сонце. "Наша Культура", В-ва, 1970, ч. 12 (Пс. О. Волинець).

ТОРГОВЕЛЬНІ взаємовідносини Русі і Польщі до XIV ст. "Наша Культура", В-ва, 1962, ч. 8 (Пс. О. Волинець).

Мова про привілей кн. Андрія Володимировича у 1320 р.

ТРИПІЛЬСЬКА культура на Волині; доповідь виголошена в Інституті Матеріальної Культури Академії Наук УРСР, в Києві, 1940 р. (Непубліковане).

УКРАЇНКА в польській історичній літературі. "Наша Культура", В-ва, 1960, ч. 7 (Пс. О. Волинець).

УКРАЇНКА на першому слов'янському археологічному конгресі. "Наша Культура", В-ва, 1965, ч. 11. (Пс. О. Волинець).

УКРАЇНКА у європейській історичній літературі. "Наша Культура", В-ва, 1961, ч. 10. (Пс. О. Волинець).

ФАСТНАХТ АДАМ: Сяноцька земля в XV-XVII ст. Рецензія на працю польською мовою. (Пс. О. Волинець).

ФУНДАМЕНТИ на фундаментах. "Наша Культура", В-ва, 1962, ч. 1. (Пс. О. Волинець). Мова про Перемишль.

ХАТА двояк в селі Лежниця пов. Володимир. "Життя і Знання", Львів, 1935?

ХРЕСТИ — енкалпіони. “Православний Календар”, В-ва, 1972.

ЦЕРКВИ домонгольського і монгольського періоду на Волині і в Галичині. “Український Календар”. В-ва, 1972.

ЦЕРКВИ XV-XVIII ст. на Західній Україні. “Православний Календар”, В-ва.

ЦІКАВА праця про Лемківщину. “Наше Слово”. В-ва, 1960.

SZRAM, WIKTOR Formy osadnictwa wiejskiego, w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych. “Rocznik Nauk Rolniczych” t. 94 D-1961. (Пс. О. Волинець).

ЧЕРВЕНСЬКИЙ город Сутейськ на польсько-руському пограниччі. “Наша Культура”, В-ва, 1958, ч. 8. (Пс. О. Волинець).

ЧЕРВЕНСЬКІ городи. “Наша Культура”, В-ва, 1964, ч. 4.

ЧЕРЕПИ людей поперебивані цвяхами на Волині. “Життя і Знання”, Львів, 1933, ч. 3, ст. 67. (Непідписана).

ШЕВЧЕНКО на Волині. “Життя і Знання”, Львів, 1936 ?

600-РІЧЧЯ Краківського університету. “Український Календар”, В-ва, 1964 (Псевдо О. Волинець).

ЯТВ'ЯГИ — Русь — Польща. “Наша Культура”, В-ва, 1959, ч. 11 (Псевдо О. Волинець).

AMULET w Grodku nad Bugiem. “Z ochłani Wieków”, Wrocław, 1961, t. XXVII.

ARCHEOLOGICZNY atlas Wołynia i Polesia Wołyńskiego: 12 map osobnych kultur archeologicznych. Wydany fotostatem. Krzemieniec, 1939, 3 kopji.

MATERIAŁY do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Praca A. Cynkałowskiego, pod red. Józefa Kostrzywskiego. Warszawa, Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961, 265 stronic illus.

MOGIŁY z rzymskich czasów w Rudce pow. Krzemienieckiego. “Życie Krzemienieckie”, 1936, no. 8.

OSIEDLE kultury ceramiki malowanej w Bodakach na Wołyniu nad Horyniem. “Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa, 1969.

ŚLADY chrześcijaństwa na Wołyniu do kn. Włodzimierza Wielkiego 981. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 1937. Magisterska dyplomowa praca z 1930 roku.

WYKOPALISKA w Młyńsku nad Bugiem. “Z Ochłani Wieków”, Warszawa, 1935.

Zebrane liczne eksponaty znajdują się w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, od 1932-33 roku.

WYKOPALISKA jaskini pod wsią Kulikowem. “Życie Krzemienieckie”, 1937, no. ?

ZAPISKI z paleontologii Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1962. Odbitka z pracy “Materiały do pradziejów Wołynia”...

Zasieg kultury puharów lejkowatych na terytorium Wo-
łynia. Praca niedrukowana.

ZIEMIA Krzemieniecka w świetle archeologii i historii do
1648 r. "Życie Krzemienieckie", 1939, no. 4, str. 119.

ЖЕРТВОДАВЦІ НА ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІЯЛ

"Історично-географічний словник Волині й Волинського
Полісся" проф. Олександра Цинкаловського (Докладніше див.
стаття Антін Бужанський, "Літопис Волині", ч. 10 11, 1972, ст.
87-91).

(Збірку переводив Іван Довгаль)

Тиміш Мельник, фундатор — 1000 доларів

По \$ 25.00

Іван Довгаль, представник Інституту Дослідів Волині в Торонті.
Товариство "Волинь" в Торонті.

Сотник Іларіон Поліщук \$ 16.00.

По \$ 10.00

П. Божик
д-р. М. Бойко
М. Галябар
М. Гетманчук
мгр. Р. Данилевич
д-р. М. Данилюк
С. Дрозд
М. Котульський
О. Кравець
Ген. П. Шандрук
І. Шлапак

І. Дубилко
А. Жучок
Л. Куделя
Ф. Лавринюк
М. Лантух
І. Олійник
П. Пенцак
П. Пісоцький
М. Покрипський
П. Правдюк
Т. Теліга
І. Радкевич
Зоя Раніш
П. Родак
М. Сергійчук
А. Славич
А. Степанюк
д-р. О. Троян
І. Черняк
П. Шайда
П. Шкурка
М. Шнайдрок

По \$ 5.00

І. Баран
Т. Бліхарський
А. Бойчук
Л. і О. Ванькович
В. Возняк
Марія Волосевич
З. Волянюк
Ф. Генсіровський

По \$ 3.00:

Б. Барнай

По \$ 3.50:

д-р. Е. Міщевич

В. Станіславів

По \$ 2.50:

Я. Король

А. Роговський

По \$ 2.00:

О. Важний

Пі. Вітрук

Д. Волинець

С. Голуб

А. Гресько

О. Денисюк

М. Деркач

М. Калинчук

В. Конечний

І. Корець

М. Костюк

А. Кушнір

І. Міщена

А. Москалюк

Т. Ничепорук

П. С. Новицький

С. Панасюк

В. Пінковський

Д. Салючок

Л. Цимбалюк

Ф. Цимбалюк

І. Шайда

П. Шліхта

По \$ 1.00:

Ф. Бульбинюк

Разом зібрано \$ 387.50

По жертвами вищеназваних Добродіїв появляється ця праця,
як предвісник випуску майбутнього Словника Волині.

Усім щире спаси-біг!

РЕДАКЦІЯ

